

Rodna analiza: Višestruki pregled rodne pravde na Kosovu

Dita Dobranja
Rozafa Jahaj
Jeta Loshaj
Februar, 2024

Postizanje ekonomske jednakosti za žene zahteva sveobuhvatnu strategiju: obrazovanje, brigu o deci, imovinska prava, pristup kreditima, radna prava, jednako zapošljavanje i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja i diskriminacije.

Prilagođene politike i priznavanje intersekcionalnosti polova sa različitim društvenim dimenzijama je od suštinskog značaja za istinsku rodnu ravnopravnost na Kosovu.

Mir, bezbednost i progresivna institucionalna moć mogu se poboljšati usvajanjem feminističke spoljne politike i eliminacijom tereta sa kojima se žene suočavaju kada ostvare političku karijeru.

Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung Kosova, Paško Vasa 23,
10000 Priština, Republika Kosovo

Odgovorno: Dr. Peter Hurrelbrink

Autori: Rozafa Jahaj (glavni autor),
Dita Dobranja (glavni autor), Jeta Loshaj (koautor)

Recenzent: Ariana Qosaj-Mustafa

Datum: 2024

Dizajn: Milky Way Creative

Print: Studio Forma

*Stavovi izraženi u ovoj publikaciji nisu nužno stavovi
Friedrich-Ebert-Stiftung.*

Pregled sadržaja:

Uvod	7		
Pozadina	7		
Ciljevi	7		
Metodologija	8		
Poglavlje 1	9	Poglavlje 4	24
Rozafa Jahaj		Jeta Loshaj	
Sticanje uvida kroz analizu političke ekonomije	9	(Ne)uključivanje žena u mir, bezbednost i politiku	24
Istorijske promene u patrijarhatu: gde smo i šta treba promeniti?	10	Žene, mir i bezbednost	24
Kontekst zemlje	10	Žene: lokalna, nacionalna i spoljna politika	26
Međunarodna pomoć	11	Zastupljenost žena u nacionalnoj, lokalnoj i spoljnoj politici	26
Globalizacija	12		
Poglavlje 2	14	Poglavlje 5	29
Dita Dobranja		Dita Dobranja	
Strukturalna moć: tržište rada i rodne nejednakosti	14	Gender-specific Pover Dynamics	29
Učešće u radnoj snazi i zapošljavanje		Obrazovanje i ljudski kapital	29
Rodni jaz u platama i profesionalna segregacija	17	Pristup zdravstvenoj zaštiti i reproduktivnim pravima	30
Neformalna ekonomija i rodne implikacije	18	Pristup brizi o deci	30
Rodno osetljivi socijalni programi – Reakcija oporavka od Covid 19	19	Rodno zasnovano nasilje i agencija	30
		Poglavlje 6	32
Poglavlje 3		Rozafa Jahaj	
Dita Dobranja		Intersekcionalnost i njene primene	32
Diskurzivna moć: rodni obrasci ekonomskog angažovanja Preduzetništvo i pristup kreditima	21	Analiza slučaja: Intersekcionalno sočivo o zdravstvenoj zaštiti na Kosovu	32
Vlasništvo nad zemljištem i imovinsko-pravni okvir	21	Zaključak	34
Dvostruka smena i neplaćeni rad	22	Reference	35

Uvod

Istorijat

Poslednjih decenija diskurs oko ravnopravnosti polova i ženskih prava privlači izuzetnu pažnju, kako na nacionalnoj tako i na globalnoj sceni. Ovaj ključni dijalog naglašava značaj prepoznavanja, rešavanja i ispravljanja dispariteta i neravnoteže koja i dalje postoji među polovima. Republika Kosovo, zemlja bogate istorije i različitosti, nalazi se na ključnoj prekretnici u stalnoj borbi za rodnu ravnopravnost i socijalnu pravdu.

Vođen socijaldemokratskim idejama, ovaj izveštaj duboko uranja u to kako se politika, ekonomska moć i pol konkretno ukrštaju na Kosovu. Međusobno delovanje ovih sfera ugrađenih u specifičan istorijski i kulturni kontekst stvara kanale kako stagnacije tako i napretka u oblasti rodne ravnopravnosti. Kako bi se ovo analiziralo, biće korišćena rodna analiza u kontekstu Kosova. Prema Evropskoj komisiji, rodna analiza je „proučavanje razlika u uslovima, potrebama, stopama učešća, pristupu resursima i razvoju, kontroli imovine, moći donošenja odluka, itd., između žena i muškaraca u njihovim dodeljenim rodnim ulogama“ (Evropska komisija, 2001).

Da bismo adekvatno procenili ove razlike, sa naglaskom na rodne odnose, okrećemo se načinu na koji politička moć i resursi međusobno deluju – alatu poznatom kao politička ekonomija. U svom najjednostavnijem obliku, korišćenje političke ekonomske analize sagledava veze između političkih, ekonomskih i društvenih faktora u okruženju ili zemlji (WILPF, 2018). Ovo radimo da bismo rasvetlili strukturne osnove rodnih dispariteta, ali i da bismo naglasili stvarnost žena. Analiza struktura iz rodne perspektive je važna jer je dosledno demonstrirala svoju sposobnost da isporuči društveno svesne strategije duboko ukorenjene u socijaldemokratskim principima, čime se podstiče inkluzivnije i progresivnije društvo. Secirajući ove strukture iz rodne perspektive, stičemo sveobuhvatno razumevanje kako društvene norme i dinamika moći oblikuju naš svet.

Štaviše, rodna analiza ne samo da ispravlja postojeće nepravde već i sprečava buduće disparitete, omogućavajući efikasniju izradu politika. Nudi sveobuhvatan uvid u složene društvene izazove. To nas udaljava od jedinstvenih rešenja skrojenih za sve i pristupa odozgo-nadole, prepoznajući raznolikost iskustava i identiteta unutar naših zajednica. Integracijom ove perspektive poboljšavamo našu sposobnost da razvijemo održiva i efikasna rešenja koja su od koristi za sve, na kraju nas približavajući idealima pravde, pravičnosti i jednake mogućnosti.

Ciljevi

U suštini, ova publikacija je vođena osnovnim ciljem da se razotkriju rodne dimenzije kroz prizmu socijaldemokratije. Isto, nastoji da kontekstualizuje izazove i mogućnosti koje predstavlja ova jedinstvena pozadina, ispitujući kako se rodne i socio-ekonomske strukture ukrštaju da bi oblikovale živote kosovskog stanovništva.

Univerzalni cilj FES-a je promovisanje slobode, jednakosti, solidarnosti i pravde. Unapređenje rodne pravde je od suštinskog značaja za promovisanje ovih vrednosti, posebno socijalne pravde – otuda vodeća fraza „rodna pravda znači socijalnu pravdu“. Kako definiše FES, rodna pravda znači: „Sloboda imanja različitih načina postojanja i življenja koji nisu predodređeni polom na osnovu jednakosti u raspodeli resursa, mogućnosti uticaja i uvažavanja“.

Nastoji da otkrije složenost dinamike moći i raspodele resursa, dok istovremeno priznaje nijansiranu interakciju između politike, ekonomije i roda u kosovskom društvu. Analiza prepoznaje da temeljne nejednakosti nisu izolovani fenomeni, već proizvodi sistemskih sila koje zahtevaju sveobuhvatno, interdisciplinarno razumevanje.

Socijaldemokratija ima bogatu istoriju zalaganja za ravnopravnost polova, o čemu govore značajne prekretnice kao što je uvođenje prava glasa žena u Nemačkoj 1919. i uključivanje jednakih prava muškaraca i žena u ustav. Ovo političko nasleđe je duboko uticalo na samopercepciju socijaldemokrata. To je ukorenjeno u naše suštinsko uverenje da ravnopravnost polova nije samo težnja već suštinska komponenta socijalne pravde i napredne demokratije.

Shodno tome, politički ciljevi FES-a su posvećeni borbi protiv diskriminacije i aktivnom unapređenju istinske jednakosti u društvu. Naša posvećenost ovom cilju je ukorenjena u uverenju da bez rodne ravnopravnosti, istinska socijalna pravda i čvrsta demokratija ostaju nedostižni ciljevi (Gender Analysis Leitlinien FES, 2017). Nastoji da prevaziđe konvencionalne analize integrišući uvide iz političkih nauka, ekonomije, sociologije i feminističke teorije. Ova interdisciplinarnost perspektiva stvara okvir koji uvećava složenost rodnih odnosa i nudi uvid u mehanizme kontekstualnog oblikovanja društveno-političkog pejzaža Kosova.

U nastavku ćemo pogledati ciljeve, metodologiju i istorijske korene. Naredna poglavlja govore o istorijskim promenama, uticajima globalizacije i tradicionalnim rodnim normama, sa fokusom na dinamiku strukturalne moći na tržištu rada. Društvena moć se istražuje kroz zastupljenost žena u političkim sferama i rodno zasnovanom ekonomskom angažmanu. Ispituju se institucionalni faktori moći, uključujući bezbednost žena, zakonske okvire i kvote. Rodno specifična dinamika obuhvata obrazovanje, političko predstavljanje, pristup zdravstvenoj zaštiti i nasilje. Studija kulminira istraživanjem interseksionalnosti, okvira sa širokom primenom u različitim dimenzijama ravnopravnosti polova primenjenog na zdravstveni sektor na Kosovu.

Metodologija

Ova metodologija je zasnovana na kvalitativnoj i kvantitativnoj analizi sekundarnih podataka, kombinujući primarnu i sekundarnu literaturu, uvide iz prethodnih publikacija FES-a i partnera, i intervju sa stručnjacima kako bi se pružilo temeljno razumevanje rodne dinamike na Kosovu. Sproveli smo pregled postojeće primarne i sekundarne literature. Ovo uključuje udubljanje u akademske studije, vladine izveštaje, dokumente o politikama i relevantne statističke podatke, do mere koliko su dostupni. Ovaj korak ima za cilj uspostavljanje temeljnog razumevanja istorijskog, društvenog, ekonomskog i političkog konteksta rodnih pitanja u zemlji. Pored pregleda postojeće literature, prikupljanje primarnih podataka je takođe bilo deo ove analize. Obavljeni su intervjui sa akterima, uključujući vladine zvaničnike, predstavnike civilnog društva, akademičke i predstavnike sindikata.

Ovi intervjui pružaju kvalitativni uvid u proživljena iskustva, izazove i mogućnosti onih koji rade direktno ili indirektno u oblasti rodne ravnopravnosti. Kvalitativna priroda intervjua omogućava dublje istraživanje složenih pitanja i pomaže u otkrivanju nijansi koje nedostaju u podacima o Kosovu. Kombinovanjem ovih istraživačkih metoda, cilj nam je da rasvetlimo višestruku prirodu rodnih pitanja i doprinesemo razvoju informisanih politika i intervencija koje unapređuju ravnopravnost polova i socijalnu pravdu.

Poglavlje 1

Sticanje uvida o moći kroz analizu političke ekonomije

Analiza distribucije moći i resursa unutar zemlje je neophodna iz nekoliko razloga. Pruža strukturisani način identifikovanja kontrolišućih aktera, posebno u postkonfliktnim kontekstima sa neizvesnom dinamikom moći. Ocenom resursa kao što su ekonomska sredstva, politički uticaj, bezbednosni kapaciteti i društvena podrška, pomaže u praćenju promene moći, potencijalnih pokretača sukoba i efikasnosti napora za izgradnju mira, što ga čini vrednim alatom za razumevanje složenosti upravljanja i stabilnosti u postkonfliktnim sredinama.

Analiza političke ekonomije je sveobuhvatno i interdisciplinarno sredstvo koje se koristi za seciranje složene interakcije politike, ekonomije i društvenih faktora unutar društva. Ispitujući interakciju ovih elemenata, baca svetlo na raspodelu moći, bogatstva i resursa. Ovaj analitički pristup kombinuje uvide iz oblasti kao što su političke nauke, ekonomija, sociologija, pravo i istorija da bi se stvorila sveobuhvatna slika društvene dinamike. Politička ekonomija stoga pomaže da se suštinski ispita gde leži moć. To čini odgovarajući na fundamentalno pitanje ko drži moć, kako je stečena i kako se moć koristi?

Ovo istraživanje se proteže van okvira politike, zadirući u ekonomske strukture, društvene norme i kulturne vrednosti. Ima za cilj da dešifruje motive koji stoje iza donošenja odluka, otkrivajući zašto se donose određeni izbori, ko ih donosi i u čiju korist. Jedna od ključnih karakteristika analize političke ekonomije je holistička i sveobuhvatna perspektiva. Analiza posmatra društvo kao složenu matricu formalnih i neformalnih pravila, ekonomskih struktura i kulturnih normi. Formalna pravila obuhvataju zakone i propise i njihove institucije, dok neformalna pravila obuhvataju društvene norme i nepisane kodekse ponašanja. Ekonomske strukture obuhvataju aspekte kao što su proizvodnja, trgovina i raspodela bogatstva. Sveobuhvatni pristup alata prepoznaje da su ovi elementi duboko međusobno povezani i da kolektivno utiču na putanju društva i da se stoga ne mogu zasebno analizirati.

Tradicionalna politička ekonomija se usredsređuje na odnos između proizvodnje, trgovine, zakona i raspodele bogatstva, često zanemarujući rodne perspektive. Nasuprot tome, feministička politička ekonomija zauzima sveobuhvatan pristup. Razmatra socijalne politike, podelu rada unutar domaćinstava i pristup resursima, indikatore ljudskog blagostanja i održivost životne sredine. Omogućava intersekcionalnu analizu različitih elektroenergetskih sistema i njihovog uticaja na različite društvene grupe. U svetu dinamike moći, analiza političke ekonomije identifi-

kuje tri različita oblika: vidljivu moć, skrivenu moć i nevidljivu moć. Vidljiva moć obično pripada pojedincima koji zauzimaju zvanične položaje autoriteta, kao što su izabrani zvaničnici, verske vođe ili druge vrste elita. Skrivena moć funkcioniše kroz manje transparentne ili zvanično prihvaćene metode, često podrazumevajući aranžmane koji možda nisu u skladu sa pravnim normama. Nevidljiva moć proizilazi iz preovlađujućih ideologija i društvenih normi, oblikujući stavove i ponašanja ljudi, čak i kada su u suprotnosti sa utvrđenim pravilima.

Za dublje razumevanje društvene dinamike, rodno zasnovana analiza političke ekonomije vodi alat korak dalje. Usredsređuje se na to kako ovi faktori različito utiču na žene i muškarce, otkrivajući i baveći se rodnom nejednakostima i dinamikom. Razotkriva i bavi se rodno zasnovanim nejednakostima i dinamikom, igrajući ključnu ulogu u razumevanju matrice moći iz rodne perspektive. Drugim rečima, pomaže nam da razumemo kako politička moć utiče na živote žena i muškaraca. Mnogim ekonomskim intervencijama u konfliktnim ili post-konfliktnim zemljama nedostaju odgovarajuće procene uticaja na rod, što ometa razumevanje kako ekonomske politike utiču na rodnu ravnopravnost. Štaviše, često zanemaruju kritičku analizu sukoba, ne prepoznajući međuodnos između sukoba i određenih politika (WILPF, 2018). Feministička politička ekonomija osporava pretpostavku da ekonomski rast treba da se desi uz minimalnu intervenciju države i bez analize konteksta. Prepoznaje rodno određen kontekst i dinamiku moći, naglašavajući ograničenja neo-liberalnih politika u postizanju rodno pravednog rasta.

Analiza političke ekonomije može biti posebno plodna u okruženjima u kojima dinamika moći ostaje fluidna i nepredvidiva, a politička moć može biti nestabilna. Procenjujući raspodelu osnovnih resursa, kao što su ekonomska sredstva, politički uticaj, vojne sposobnosti i sistemi socijalne podrške, nudi metodički pristup identifikaciji uticajnih aktera. Ovaj proces, zauzvrat, olakšava praćenje promene moći, prepoznavanje potencijalnih pokretača za napredak. Ekonomske politike u konfliktnim i post-konfliktnim društvima duboko su isprepletene rodno zasnovanim iskustvima rata i novim složenim potrebama. Razumevanje kako rod utiče na pristup radu, zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju i političkom uticaju je od vitalnog značaja i za žene i za muškarce za izradu politika koje promovišu, a ne ometaju društveni razvoj. Analiza feminističke političke ekonomije baca svetlo na nejednakosti kao osnovne uzroke sukoba i naglašava da se održivi mir oslanja na socio-ekonomsku bezbednost, pravdu i jednakost (WILPF, 2018).

Konačno, uvidi izvučeni iz analize političke ekonomije snose suštinski značaj. Kreatori politike, istraživači i praktičari mogu koristiti ove nalaze kao vodeće principe za razvoj politike i ciljane intervencije. U ovoj publikaciji, opremljenoj sveobuhvatnim razumevanjem osnovnih struktura moći, nastojimo da identifikujemo kanale koji opstruišu ili unapređuju ravnopravnost polova na Kosovu. U zemlji obeleženoj višestrukim društvenim izazovima, analiza političke ekonomije može biti moćan instrument koji nam omogućava da shvatimo i utičemo na faktore koji oblikuju tok rodne ravnopravnosti.

Istorijske promene u patrijarhatu: gde smo i šta treba menjati?

Iako patrijarhat ima duboke istorijske korene, njegove manifestacije su pokazale značajne varijacije tokom vremena i u različitim regionima. Važno je odbaciti uobičajenu zabludu da je patrijarhat inherentni aspekt našeg evolucionog napretka, kao što je, na primer, ovladavanje jezikom (Iversen & Rosenbluth, 2023). U stvarnosti, često se javlja kao posledica specifičnih i široko rasprostranjenih ekonomskih potreba. Interakcija između ekonomskih i političkih struktura značajno utiče na dinamiku unutar domaćinstava, utičući na odnose između muškaraca i žena. Ovi efekti na makro nivou, zauzvrat, vrše značajan uticaj na pojedince, oblikujući njihove preferencije u skladu sa internalizovanim društvenim normama. Primetno je da se posledice pojedinačnih odluka šire izvan lične sfere, a kada promene počnu da puštaju korene među određenim grupama žena, one mogu izazvati efekat talasa u transformaciji ponašanja. Ovaj efekat talasa, zauzvrat, ima potencijal da promeni ravnotežu na makro nivou, donoseći promene u podeli rada, javnim politikama, pa čak i preovlađujućim rodnom normama (Iversen & Rosenbluth, 2023).

Ono što je prilično iznenađujuće je brzina kojom se patrijarhalne norme mogu menjati. Iako se može činiti da rutinske prakse zahtevaju dosta vremena da se prilagode, izvanredno je primetiti da u periodu od samo jedne ili dve generacije mnoge devojke u brojnim zemljama, uključujući i našu, žive potpuno drugačije živote i imaju različita društvena očekivanja u poređenju sa njihovim majkama ili bakama. Sagledavajući sve veći broj žena u visokom obrazovanju, može se uočiti značajan pomak u odnosu na situaciju od pre više od pet decenija kada je takav trend bio retka pojava. Danas je na Kosovu broj žena u visokom obrazovanju veći od muškaraca (univerzitetski nivo), označavajući izuzetnu transformaciju (LuxDev, n.d.). Ova transformacija bi mogla označiti pomak ka novoj ravnoteži sa širokim implikacijama na ekonomiju, rodnu ravnopravnost, stranačku politiku kao i norme.

Patrijarhat, u svojoj suštini, unosi rigidnu ekonomsku segregaciju uloga, podržanu percipiranim moralom. To, međutim, postaje sve manje izvodljivo. Podela rada unutar porodice i drugi faktori su nekada bili nepromenjivo tlo za reprodukciju patrijarhalnih normi (Iversen & Rosenbluth, 2023). Kada ekonomska autonomija postane ne samo mogućnost već sve više neophodnost, vrednost obrazovanja, karijere i nezavisnosti automatski povećavaju vrednost

za oba roda i uzdrnavaju moralne osnove patrijarhata (Iversen & Rosenbluth, 2023). Individualna neophodnost nije jedina stvar koja podstiče na traženje ekonomske nezavisnosti, bez obzira na rod. Modeli međugeneracijske solidarnosti koji su u osnovi moderne države blagostanja i mnogih društveno-političkih mehanizama poput penzija i drugih shema, se svi indirektno oslanjaju na kontinuitet ekonomske participacije (Espin-Andersen, 1990). Oštra podela rada, sa ženama koje preuzimaju neplaćeni rad u kući i nezi, nije održivo rešenje za krizu koja preči savremenoj državi blagostanja. Efikasnost, u pogledu međugeneracijske solidarnosti i održivosti, zamršeno je isprepletana sa izazovom upravljanja distributivnim sukobima između polova (Yerkes, 2014).

Uzmimo krizu rađanja kao primer. Pre tri decenije, korelacija između angažovanja ženske radne snage i rađanja bila je nesumnjivo negativna. Međutim, u današnje vreme, odnos je obrnut: nacije u kojima su žene više angažovane u kućnim obavezama imaju tendenciju da pokazuju niže stope rađanja, za razliku od zemalja u kojima žene aktivno učestvuju na tržištu rada (Iversen & Rosenbluth, 2023). Ovo je upadljivo naročito među stabilnim i demokratijama sa dovoljno resursa s obzirom da su i rađanje i ženska radna snaga relativno visoki. Bez obzira na naše oklevanje da to učinimo, potreba da se prihvate velike reforme u politici porodice i tržišta rada kako bi se odgovorilo na promene u državi blagostanja je ključna.

U zemljama koje se trenutno bore sa problemima kao što su kriza rađanja ili koje doživljavaju ekstenzivnu mušku emigraciju, pojava novih mogućnosti za žene na tržištu rada nesumnjivo je promenila uspostavljenu ravnotežu moći, usmeravajući je ka uravnoteženijoj podeli rada između polova. Međutim, ukorenjene tradicionalne norme često ometaju primenu efikasnih političkih mehanizama. Ključno je prepoznati da su društvene norme prvenstveno posledica, a ne uzrok patrijarhalnih sistema: porodice imaju tendenciju da odgajaju svoju decu na načine koji im omogućavaju da se kreću kroz strateški pejzaž sa kojim će morati da se susreću (Iversen & Rosenbluth, 2023). Ako se, na duge staze, norme prilagode rastućim ekonomskim potrebama, ove zemlje će verovatno biti svedoci značajnih transformacija i porodične i ekonomske politike u narednim decenijama.

Kontekst zemlje

U spornom pejzažu Kosova, dinamično među-dejstvovanje se odigralo nakon rata. Rod se pojavio kao strateško oruđe kojim se sprovodi disciplina, poslušnost, obrazovanje, razvoj i demokratija zapadnog tipa (Krasniqi, 2007). Nažalost, postojeći procesi na Kosovu od 1999. su dugo zapostavljali rodnu dimenziju, usredsređujući se prvenstveno na poreklo i vođenje rata na Kosovu i prirodu post-konfliktne međunarodne uprave. Slaba pažnja posvećena rodu je ograničena na narative o žrtvama i diskusije o 'rodnom mejnstrimingu' (rodnoj perspektivi) unutar međunarodnih mirovnih institucija (Krasniqi, 2007, str. 2). Zanimarivanje drugih rodnih dimenzija je evidentno u postojanju tradicionalnih rodnih uloga, održavanju domi-

nacije ženstvenosti u kući, ilustrujući uzajamno jačanje reprezentacija očuvanja mira i nacionalizma (Krasniqi, 2007). Kao mlada nacija koja sada izlazi iz ove istorije sukoba i tranzicije, Kosovo se nalazi na kritičnoj tački u oblikovanju svog društveno-političkog pejzaža. Kosovo ostaje zemlja koja je veoma rodno podeljena u kojoj snažni patrijarhalni mehanizmi reprodukuju postojeće nejednakosti. Stalni problemi koji ukazuju na visoku nejednakost kao što su niska zaposlenost žena (21%), nisko vlasništvo nad imovinom (17%) i finansijska zavisnost od partnera ili članova porodice i dalje preovlađuju u kosovskom društvu (Studija žena, 2021).

Dok ograničenja u dostupnim podacima ometaju sveobuhvatno istraživanje, ostaje od vitalnog značaja da se priznaju dodatni važni faktori koji značajno oblikuju rodnu dinamiku na Kosovu. U periodu posle rata, a posebno od sticanja nezavisnosti, Kosovo je sve više pod uticajem višestrukih oblika međunarodne pomoći i organizacija, a posebno je rod kao tema bila meta ove pomoći. Pored toga, posmatraćemo efekte koje je globalizacija imala na Kosovo, primećujući da se veruje da je to faktor koji će samo povećati uticaj u budućnosti (Dobranja, 2017). Očekuje se da će se ovi elementi ukrštati sa različitim aspektima života na Kosovu i predviđa se da će postati sve uticajniji u godinama koje dolaze ili već jesu. Stoga je vredno upoznati njih i njihov uticaj na rodni faktor, uprkos ograničenim dostupnim podacima.

Međunarodna pomoć

Jedan veliki faktor koji se ne može zanemariti u analizi posleratnog Kosova je uloga međunarodne pomoći. Kosovo je primilo značajnu međunarodnu pomoć i asistenciju, posebno nakon rata i proglašenja nezavisnosti 2008. Ponovo citirajući Floru Maculu, bivšu šeficu UN Women na Kosovu: „Na Kosovo je 1999. pored samog UNMIK-a ušlo 150 međunarodnih organizacija, uključujući razne agencije UN-a kao što su UNDP, IOM, kao i subjekte kao što je FES“. Pre ove navale, prisustvo međunarodnih organizacija na Kosovu je bilo relativno ograničeno, prvenstveno uključujući UNHCR, OEBS i nekoliko drugih. Međutim, posleratno Kosovo je doživelo značajan porast u dolasku stranih organizacija, nešto poput svojevrstne „invazije“. Ova navala je predstavljala jedinstvenu priliku za Kosovo da se bliže integriše u globalnu agendu. Ova pomoć je bila ključna u podršci oporavku i rekonstrukciji regiona nakon sukoba. Značajan broj međunarodnih organizacija, vladinih i nevladinih organizacija je doprineo finansijskoj i humanitarnoj pomoći Kosovu, sa ciljem da pomogne u razvoju, obnovi infrastrukture i podstakne društvena stabilnost. Međunarodna pomoć je kanalisana u različite sektore, obuhvatajući upravljanje, socijalnu jednakost, zdravstvenu zaštitu, obrazovanje i ekonomski napredak, međutim, mi ćemo obratiti pažnju kako je ovaj brzi proces uticao na rodnu dinamiku na Kosovu.

Mi sigurno znamo da je međunarodna pomoć na Kosovu imala dubok i veoma opipljiv uticaj na dinamiku polova. Osnažila je žene pružajući obrazovanje i ekonomske prilike, što je dovelo do promena u tradicionalnim rodnim ulogama i povećanog uticaja u domaćinstvima i zajednicama.

Vlora Tuzi Nushi, šefica UN Women na Kosovu, naglašava uticaj koji je međunarodna pomoć imala na pravac u kojem je napredovao napredak rodne ravnopravnosti na Kosovu. Kosovo je bilo proaktivno u usvajanju i sprovođenju međunarodnih obaveza koje se odnose na ravnopravnost polova i prava žena, kaže ona. Uprkos tome što nije član UN, Kosovo je u svoj ustav uključilo odredbe CEDAW konvencije i takođe je integrisalo Istambulsku konvenciju. Kosovo je na Zapadnom Balkanu bilo među prvim zemljama koje je usvojilo Rezoluciju UN 1325 o ženama, miru i bezbednosti. U 2014, Agencija za ravnopravnost polova, uz podršku UN Women i OHCHR, je razvila sveobuhvatan nacionalni akcioni plan za žene, mir i bezbednost koji pokriva period od 2013. do 2050. Naime, vlada se obavezala da će finansirati 51% plana, čineći to inicijativom za troškove, a preostala sredstva su obezbeđena od donatora. Ova posvećenost je označila uspešan korak za Kosovo u ispunjavanju svojih međunarodnih obaveza. Zakonske i političke promene u cilju poboljšanja ravnopravnosti polova se promovišu kako se Kosovo integriše u međunarodne organizacije, često uz podršku pomoći, što je rezultovalo zakonodavstvom koje se bavi pitanjima kao što su rodno zasnovano nasilje, jednake plate i političko učešće žena.

Međunarodna pomoć je bila instrumentalna u jačanju stabilnosti i pokretanju ekonomskog i socijalnog napretka na Kosovu. Međunarodna pomoć je podstakla napredak u brojnim temama koje se prožimaju širom Zapadnog Balkana, Tuzi Nushi ponovo potencira kada govori o tome kako je zajednički cilj poput rodne pravde okupio veoma različite aktere. Kosovo služi kao primer vredan pažnje, ne samo na regionalnom već i na globalnom nivou, pokazujući kako žene iz različitih sredina mogu da se ujedine uprkos istorijskim sukobima, kao što su oni u bivšoj Jugoslaviji. Kroz inicijative poput Nacionalnog akcionog plana zasnovanog na Rezoluciji UN 1325, žene su se udružile kako bi se pozabavile zajedničkim problemima kao što su migracija mladih, siromaštvo i korupcija. Ovaj zajednički napor proširio se i van Kosova i proizveo regionalnu mrežu, dokumentovanu na njihovoj posvećenju veb stranici, pokazujući uticaj i uspeh inicijativa ukorenjenih u principima Rezolucije 1325. Dok je efikasnost i uticaj ove pomoći varirao u različitim programima i tokom vremena, njen neosporan značaj u olakšavanju post-konfliktnog oporavka i razvojnih inicijativa Kosova nije moguće naglasiti dovoljno. Shodno tome, razumno je zaključiti da je ova pomoć imala značajan uticaj na rodnu dinamiku u zemlji. Kao dokaz, samo između 2015. i 2018. na Kosovu je realizovano približno 137 projekata razvojne pomoći sa rodnim fokusom, što predstavlja značajno izdvajanje sredstava od oko 50 miliona evra (ODA, 2020).

Kada smo pitali dr Besu Luzhu, istaknut glas u kosovskom građanskom društvu i pokretima za rodnu ravnopravnost već više od 2 decenije, ona se poziva na mnoge međunarodne aktere pomoći koji su oblikovali napredak rodnoj ravnopravnosti na Kosovu. Brojne organizacije, uključujući OEBS i NDI, aktivno nude vredne programe za podršku ženama i mladim liderima u nastajanju u produktivnijem angažovanju, kaže ona. Njena lična perspektiva naglašava potrebu za posebnom organizacijom, jer trenutna struktura često stavlja žene i mlade u marginalizovanu poziciju u političkim strankama. Da bi se istinski postigla jednakost,

ne samo da ove grupe treba da budu aktivno uključene, već čak i najviše rukovodeće pozicije stranaka, kao što je predsedništvo, treba da teže ravnoteži polova 50-50. U međuvremenu, specijalizovani odbori se mogu baviti različitim aspektima politika, kao što su zdravstvo, obrazovanje, finansije i privreda, kako bi se obezbedilo sveobuhvatno i delotvorno upravljanje. Na pitanje o naporima koje bi izdvojila kao izuzetno značajne u procesu unapređenja ravnopravnosti polova na Kosovu, ona je odgovorila: "Donošenje Zakona o ravnopravnosti polova (ZRP)". Ovaj zakon je pojačao pritisak jer je obezbedio opipljiv mehanizam za merenje i zagovaranje. To je takođe podstaklo debate na ovu temu.

Iako u početku, stranke i pojedinci nisu smatrali učešće žena hitnim pitanjem, sada se suočavaju sa ovim pitanjem, što ih je navelo da se efikasnije zalažu za ravnopravnost polova. Dr Luzha dalje tvrdi da svi naponi ostaju neprimećeni ako žene nisu posebno uključene u sve faze procesa. Mnogi primeri u poslednje dve decenije ukazuju na ono o čemu priča dr Luzha. U početku, „Žene uopšte nisu bile deo diskusije o konačnom statusu Kosova“, citat Arjete Rexhe, političke savetnice bivše zamenice premijera Edite Tahiri. Opravdanja za isključivanje žena su bila obimna i prilagodljiva. U početku, nijedna žena nije vodila stranku, a kada su vodile stranke, nisu bile u parlamentu (Činjenice i priče, 2022). To je dovelo do nedostatka celokupne rodne perspektive u ključnim procesima. „Dijalog Kosova i Srbije nije obezbedio uključivanje rodne perspektive. Kao pregovarački proces, nije se pridržavao Rezolucije UN 1325, uprkos tome što je posredovala EU. Takođe nije obezbedila ravnopravna zastupljenost žena za pregovaračkim stolom. Niti su ženske organizacije konsultovane o temama koje bi trebalo da budu deo procesa [kao što su seksualno nasilje u sukobu, reparacije, nestale osobe, pravda“ (Jeta Krasniqi kao što je citirano u Činjenice i priče, 2022). Stoga je proces prilagođavanja vitalnih tema iz rodne perspektive bio aktivno odložen zanemarivanjem učešća žena.

Isto tako, Tuzi Nushi identifikuje uključivanje žena svih zajednica i većeg starosnog raspona kao sledeće pitanje koje treba rešiti. Traženje doprinosa od žena i mladih devojaka svih nacionalnosti i prepoznavanje da bi svaki potpisan i sproveden sporazum značajno uticao na mlade, žene i decu je ključno za proces, objašnjava ona. Naglašena je kritičnost angažovanja sa zajednicama, posebno sa ženama i mladima, pre prelaska na međunarodne forume poput Brisela. Uprkos izazovima mogućeg ubrzanog procesa ili procesa pod spoljnim uticajem, stvaranje sigurnih prostora za jasnu komunikaciju potreba i perspektiva na nivou zajednice je od najvećeg značaja. Tuzi Nushi pominje ovaj pristup kao način da se osigura da se glasovi i zabrinutosti onih koji su najviše pogođeni mirovnim sporazumima čuju i inkorporišu u proces donošenja odluka.

Međutim, ne treba potcenjivati da bi se obezbedilo uvođenje rodne perspektive, to treba da postane tema kojom će se baviti svi uključeni akteri, uključujući muškarce na vlasti. Vlora Tuzi Nushi pominje značajan primer u domenu bezbednosnog sektora, posebno u okviru policijskih snaga, koji su bili pioniri u unapređenju rodne inkluzije. Prvi savetnik za rodna pitanja u policijskim snagama, Hysni Shala, bio je čovek koji je odigrao ključnu ulogu u

postavljanju temelja za rodnu perspektivu. Druga ključna figura bio je Behar Selimi, direktor policije, koji se hrabro deklarirao kao feministkinja u vreme oko 2009. kada su takve izjave bile neuobičajene među muškarcima, posebno u uniformama. Visok dva metra, Selimi je razbio barijere zagovarajući ravnopravnost polova u bezbednosnom sektoru. Njegova posvećenost, kao i drugih, poput Shale, je bila instrumentalna u oblikovanju istorije rodne ravnopravnosti u Kosovskoj policiji. Njihovi naponi nastavljaju da odjekuju i danas, sa inicijativama koje se bave nasiljem nad ženama i seksualnim nasiljem u sukobu. Nasleđe ovih šampiona i dalje postoji, što je ilustrovano tekućim naporima kao što je primena Globalnog priručnika, posebno priručnika o rodno osetljivoj policiji, u okviru Kosovske policije.

Ovo označava značajan napredak, posebno u poređenju sa vremenom kada, prema sećanju dr Luzhe, muški političari na Kosovu na početku nisu stavljali značajan naglasak na postizanje rodno ravnopravne zastupljenosti. Međutim, međunarodne partnerske organizacije i civilno društvo su odigrali ključnu ulogu u vršenju pritiska za uravnoteženiji i demokratskiji pristup. Oni su merili u kojoj meri je obezbeđen prostor za učešće žena, primoravajući političke stranke da uključe više žena. Kao završnu reč, dr Luzha apeluje da se udaljimo od zastarelih napora koji samo formalno angažuju žene. Velika greška neuspešnih politika i procesa, kaže ona, jeste to što su planiranje radili muškarci, a verifikaciju žene.

Globalizacija

Kao što je već navedeno, globalizacija igra ključnu ulogu u oblikovanju rodne dinamike unutar zemlje. Globalizacija je otprilike definisana kao globalna integracija ekonomija i društava (World Youth Report, 2005). Kako se ekonomije integrišu na globalnom nivou, pojavljuju se nove industrije i tehnologije, pružajući mogućnosti i istovremeno jačajući postojeće rodne nejednakosti. Ova dinamika može da promeni tradicionalne uloge polova kako se industrije razvijaju, postavljajući izazove po uspostavljene norme. Međutim, globalizacija takođe može doprineti disparitetima, posebno u sektorima sa niskim platama, i održavati nejednaku raspodelu beneficija i resursa. Pored toga, širenje globalnih kulturnih normi putem medija i tehnologije dalje utiče na društvenu percepciju roda, utičući na različite načine na stavove i očekivanja. Dok je tehnološki napredak značajno pojačao uticaj globalizacije i na Kosovu, veliki faktor koji je do sada sprečavao efekte su ograničena putovanja i razmena. Kosovo se dugo bori sa jednim od najrestriktivnijih viznih režima u Evropi, stvarajući značajnu prepreku međunarodnom angažmanu. Međutim, pošto su izgledi za liberalizaciju viznog režima veoma realni, očekuje se da će potencijal za povećanje putovanja, mogućnosti za obrazovanje i posao eksponencijalno povećati efekte globalizacije u kosovskom društvu.

Globalizacija je imala dubok uticaj na rodnu dinamiku na Kosovu, kako sa pozitivnim tako i štetnim efektima. Sa pozitivne strane, integracija Kosova u međunarodne organizacije je podstakla pravne i političke promene u cilju

unapređenja rodne ravnopravnosti. Ovo uključuje donošenje zakona koji se bave ključnim pitanjima kao što su rodno zasnovano nasilje, jednake plate i pojačano učešće žena u politici. Ovaj razvoj događaja je signalizirao napredak u promovisanju ravnopravnosti polova i osnaživanja. Štaviše, globalizacija je podstakla veći pristup informacijama i proširila mogućnosti za obrazovanje, što može posebno osnažiti žene. Ima potencijal da postavi izazov za tradicionalne rodne norme koje su istorijski sputavale žene. Kako Kosovo postaje sve više integrisano u globalnu ekonomiju, time nudi veće mogućnosti za zapošljavanje za žene. Ovo može dovesti do promena u tradicionalnim rodnim ulogama i doprineti ekonomskom osnaživanju žena.

Međutim, globalizacija takođe ima negativne posledice na rodnu dinamiku. Naročito gledajući ekonomske politike, globalizacija može imati i pozitivne i negativne efekte. U nekim slučajevima, rodne nejednakosti, posebno na tržištu rada, korišćene su kao sredstvo međunarodne konkurencije, doprinoseći višim stopama rasta u polu-industrijalizovanim ekonomijama. Međutim, rodne nejednakosti u oblastima kao što su vlasništvo nad imovinom, pristup kreditima i obrazovanje umanjile su stope rasta i ometale uspešnu integraciju u svetsku ekonomiju. Stoga je od ključnog značaja analizirati i prilagoditi makroekonomske politike tako da uključe dimenziju ravnopravnosti polova, pa čak i teren za igru, a ne da pogoršavaju postojeće nejednakosti.

Pored toga, globalizacija je otvorila kanale za eksploataciju, uključujući trgovinu ljudima i rodno zasnovano nasilje u kontekstu migracije. Ovi efekti nesrazmerno pogađaju žene, posebno one na nižim socio-ekonomskim pozicijama, i mogu imati značajne negativne posledice po njihovo blagostanje. Ukratko, dok je globalizacija donela mogućnosti za ekonomsko osnaživanje žena i pravni napredak u rodnoj ravnopravnosti, ona takođe može da pogorša rodne predrasude u makroekonomskim politikama i može dodatno da uvede izazove u vezi sa eksploatacijom i nasiljem.

Na primer, postojeća dinamika moći već održava sistem u kome žene u ruralnim predelima sa nižim SEP preuzimaju neformalni rad, obično tako što preuzimaju poslove u domaćinstvu i brizi za porodice sa višim SEP u urbanima zonama (Dobranja, 2017). Sada se čini da se ovaj fenomen dodatno pogoršava sa efektima migracije. Efekti potiču kako od migracije unutar zemlje, tako i od velikog broja ljudi koji su napustili Kosovo u poslednjoj deceniji. Migranti iz Bangladeša i Filipina sve više popunjavaju prostore na tržištu rada na Kosovu u kojima nema dovoljno osoblja, nedovoljno su plaćeni ili nesigurni. Žene postaju radnici u domaćinstvu i radnici za negu, obično neformalno bez ugovornog osiguranja ili penzija i drugih mehanizama socijalnog osiguranja. Slično tome, muškarcima migrantima se sponzoriraju radne vize kako bi popunili sektore fizičkog rada koji se brzo prazni, kao što je infrastruktura. Tamo su često manje plaćeni i nisu osigurani na odgovarajući način.

Zamršeni pejzaž rodne dinamike na Kosovu značajno je oblikovan raznim međusobno povezanim faktorima, pri čemu su međunarodna pomoć i globalizacija samo dva sa kojima smo se detaljnije bavili. Priliv međunarodne pomoći nakon rata je katalizirao pravne i političke promene, osnažujući žene i unapređujući inicijative za ravnopravnost polova. Globalizacija, iako nudi ekonomske mogućnosti, takođe predstavlja izazove, utičući na rodnu dinamiku i pozitivno i negativno. Neto efekat globalizacije na rodnu dinamiku na Kosovu zavisi od različitih faktora, uključujući vladine politike, socio-ekonomske okolnosti i specifične industrije u kojima žene učestvuju u radnoj snazi koje nažalost ne možemo dalje da razjasnimo zbog nedostatka podataka. Ove tačke, međutim, mogu biti plodonosne putanje za dalja istraživanja.

Poglavlje 2

Strukturna moć: Tržište rada i rodni dispariteti Učešće u radnoj snazi i zapošljavanje

Odnosi moći u društvu često zavise od ekonomske kontrole. Ova dinamika moći još više zavisi od ekonomske i finansijske nezavisnosti kada posmatramo unutar domaćinstava. Žene i muškarci, globalno, imaju različite nivoe učešća u radnoj snazi i zaposlenosti. Žene zaostaju za muškarcima po učešću u radnoj snazi čak i u ekonomijama u kojima su stope nezaposlenosti niske (Gomis et al., 2023). U ekonomijama u kojima postoji visok nivo nezaposlenosti, muškarci su često ti koji su aktivni na tržištu rada i zaposleni, dok rodne uloge drže žene podalje od plaćenog rada zbog društvenih očekivanja i diskriminacije, od obavljanja plaćenog rada. Štaviše, žene i muškarci se suočavaju i sa razlikama u ranjivom zaposlenju, gde je veća verovatnoća da će muškarci biti samostalni radnici, žene obično pomažu u domaćinstvima ili porodičnim preduzećima, bez ikakve sigurnosti posla (Gomis et al., 2023). Učešće žena i muškaraca na tržištu rada zavisi od različitih faktora, kao što su socio-ekonomski razvoj i obrazovanje, međutim za žene, društvene norme i kultura, kao i pristup uslugama podrške (kao što su briga o deci i starima) igraju ključnu ulogu u njihovom učešću na tržištu rada.

Postoji sve veći broj istraživanja i literature na temu ekonomskog osnaživanja žena, sa različitim fokusom između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju. Razvijene zemlje su se prvenstveno koncentrisale na pitanja kao što su razlika u platama za rodove i nedovoljna zastupljenost žena na rukovodećim ulogama, dok su zemlje u razvoju naglašavale stope učešća žena u radnoj snazi i uticaj neplaćenog rada za negu.

Ove razlike su evidentne i između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, što je takođe obeležilo istraživanje u ovim zemljama. Jayachandran (2014) ulazi dublje u specifične razlike u rodnom jazu između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja. U nekim zemljama u razvoju, kombinacija kulturnih i društvenih ograničenja, kao i ekonomskih struktura, doprinosi nižim stopama učešća žena u radnoj snazi. Društvena očekivanja od žena da se angažuju u neplaćenom radu nege, zajedno sa nedostatkom mogućnosti za posao koji bi odgovarao ženama, dovode do manjka žena u radnoj snazi, što dovodi do značajnog ekonomskog rodnog jaza.

U mnogim zemljama u razvoju, neadekvatne politike dovele su do brojnih izazova, uključujući rodne disparitete, proliferaciju neformalnog zapošljavanja i povećanu ranjivost među radnicima. Žene, mladi ljudi i migranti posebno se

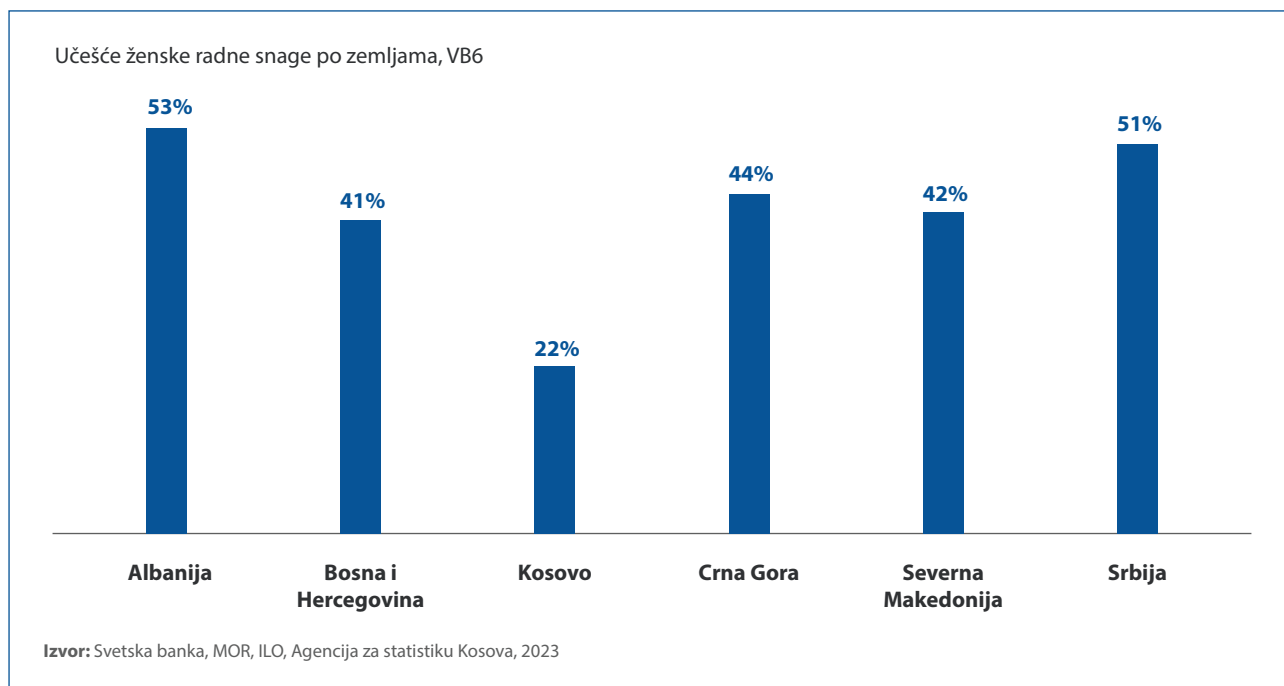
suočavaju sa izazovima vezanim za slabe standarde rada, nedostatak prava na kolektivno pregovaranje i ograničene mogućnosti za zapošljavanje kvalifikovane radne snage (Gomis et al. 2023).

Jedan od faktora koji doprinose jazu u platama između muškaraca i žena je rodna segregacija, koja često ograničava žene na manje plaćena zanimanja, posebno na globalnom jugu, gde kulturne i društvene norme igraju značajnu ulogu (UN Women, 2019). Ovo često vodi žene u neformalni sektor, gde radna mesta možda nisu predmet pravednog zakonodavstva o platama, što rezultuje slabim platama, uslovima rada, neusklađenošću veština i nedostatkom socijalne zaštite i sigurnosti posla za radnike (Chen i Carr, 2004).

Štaviše, većina literature o učešću ženske radne snage (FLFP) često se oslanja na koncept feminizacije radne snage u obliku slova U (Verick, 2021). Ova teorija postavlja dugoročnu vezu između FLFP-a i ekonomskog rasta zemlje. To sugeriše da je u privredama sa niskim prihodima, gde je poljoprivreda dominantna industrija, učešće žena u radnoj snazi veliko. Međutim, kako se privrede pomeraju ka industrijalizaciji i teškim industrijama kao što su rudarstvo i građevinarstvo, FLFP ima tendenciju opadanja zbog prirode dostupnih poslova. Kako ekonomije dalje napreduju i prelaze u uslužni sektor, FLFP se povećava. Kosovo, koje je još uvek klasifikovano kao zemlja u razvoju, pokazuje alarmantno nisko učešće žena na tržištu rada, koje je prijavljeno na samo 22 procenta u 2022. (Agencija za statistiku Kosova, 2023).

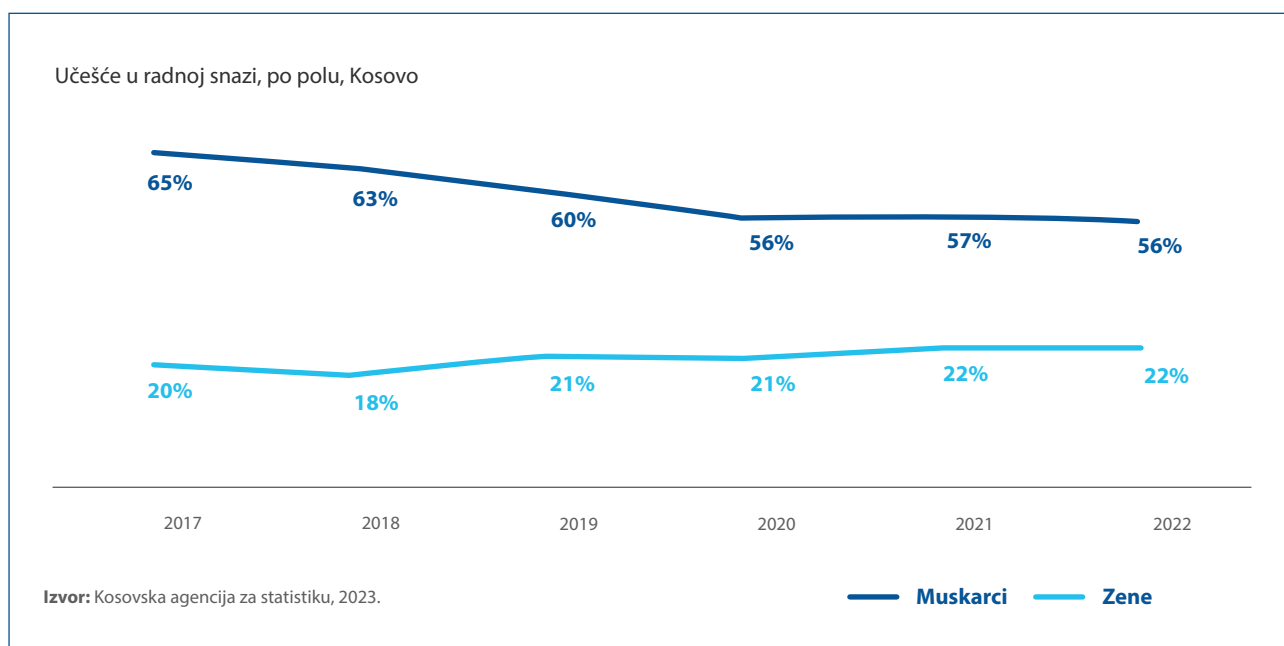
Na Kosovu se temi ekonomskog osnaživanja žena se pristupilo iz različitih uglova, sa ograničenim sveobuhvatnim procenama uloge žena u privredi i ograničenom analizom uticaja ove ekonomske dinamike na odnose moći u domaćinstvu i društvu. Ukupno učešće radne snage na Kosovu je prijavljeno da je 38,6 procenata, što je cifra niža od većine zemalja u regionu. Međutim, na ovu ukupnu stopu značajno utiče još niža stopa učešća žena u radnoj snazi. Učešće muškaraca u radnoj snazi (MLFP) na Kosovu iznosi 55,5 procenata, dok je učešće žena u radnoj snazi (FLFP) samo 22 procenta (Agencija za statistiku Kosova, 2023). Shodno tome, rodna razlika u radnoj snazi na Kosovu, koja meri razliku između učešća muškaraca i žena u radnoj snazi, iznosi zamašnih 33,5 procenata u 2022. (Agencija za statistiku Kosova, 2023).

Štaviše, učešće žena u radnoj snazi na Kosovu, sa 22 procenta, je najniže u regionu, zaostajući za svim susednim zemljama. Ovo rezultuje stopom neaktivnosti žena na Kosovu od približno 78 procenata, nivoom koji je bio relativno stabilan tokom godina i visokom zastupljenošću žena u neformalnoj ekonomiji. Podaci ILO-a za 2021. pokazuju da sve ostale zemlje zapadnog Balkana imaju učešće žena u radnoj snazi veće od 40%, pri čemu Albanija ima najviši nivo žena na tržištu rada od oko 53 odsto, a osim Kosova, druga najniža je Bosna, sa 41 odsto.

Ono što još više zabrinjava jeste trend učešća žena na tržištu rada, koji nije značajno povećan. Međutim, u poređenju sa učešćem muškaraca na tržištu rada, učešće žena je ostalo

stabilno, iako nisko, u poređenju sa učešćem muškaraca koje je u opadanju od 2017. i trenutno je na najnižem nivou u poslednjoj deceniji.

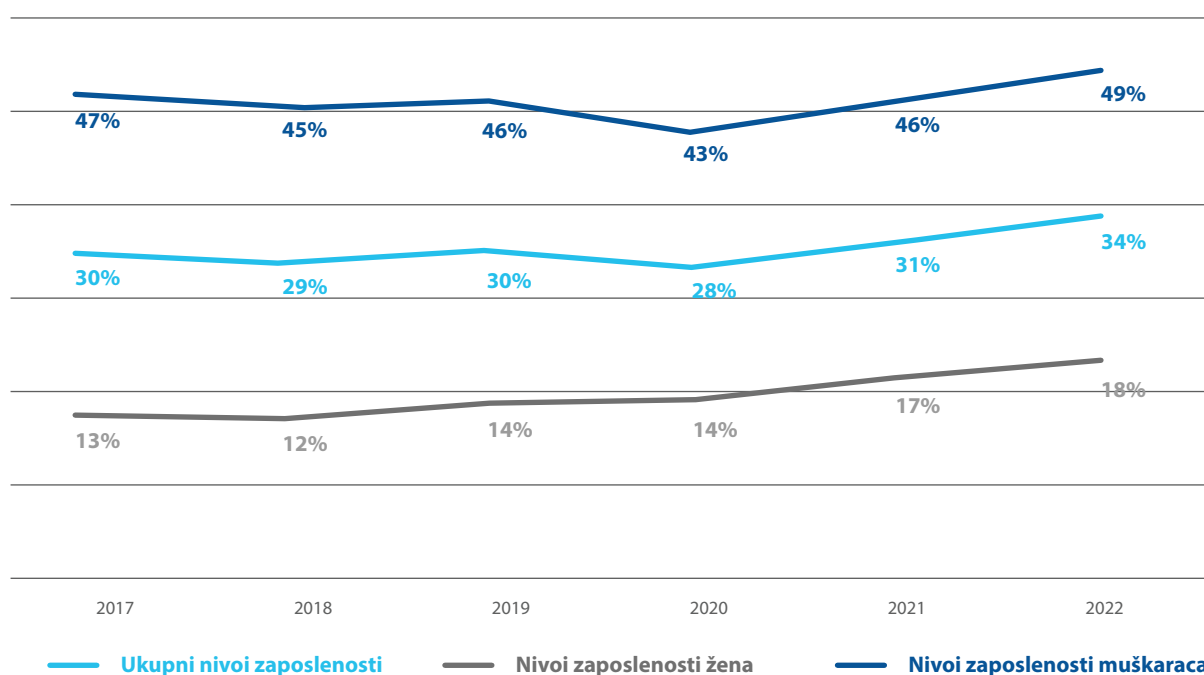
Štaviše, pored ekonomskih i socijalnih pokazatelja, zakonski okvir koji reguliše tržište rada, uz zabranu bilo kakvog oblika diskriminacije pri zapošljavanju, ima značajne implikacije na žene i muškarce, u smislu porodijskog i roditeljskog odsustva. Izveštaji o rodnoj diskriminaciji na radnom mestu i pri zapošljavanju sugerišu da trenutni propisi o porodijskom odsustvu u praksi mogu nenamerno dovesti do diskriminacije žena. Zakon precizira da poslodavci plaćaju 70% zarade za šest meseci porodijskog odsustva, što predstavlja značajan trošak za preduzeća (Farnsworth et al. 2018). S druge strane, Zakon predviđa roditeljsko i očinsko odsustvo od samo tri (ili pet) dana plaćenog odsustva za očeve. Ove odredbe inherentno postavljaju više odgovornosti za brigu o deci na žene, čime se jačaju postojeće društvene norme u kojima žene nose većinu porodičnih obaveza. Ova situacija takođe povećava rizik od daljeg učvršćivanja ovih normi. Disparitet u porodijskom i roditeljskom odsustvu takođe je uticao na odluke poslodavaca o zapošljavanju. Studija koju je sprovedla Mreža žena Kosova 2016. je otkrila da je skoro 50% poslodavaca preferiralo zapošljavanje muškaraca, dok je oko 20% favorizovalo zapošljavanje žena, dok je samo oko 30% bilo indiferentno (Bajnska et al., 2016).

Diskriminacija tokom procesa zapošljavanja je otežana pristrasnošću u trajanju i obnavljanju ugovora. Mnoge žene su izjavile da su ih pitali o njihovim porodičnim planovima tokom intervjua za posao, a neke su se suočile sa raskidom ili neobnavljanjem ugovora kada su zatrudnele (Bajnska et al., 2016). Jedna od tri žene koje rade u privatnom sektoru izjavila je da nema formalni ugovor o radu, što ih ostavlja bez pravne zaštite prema Zakonu o radu (Mehmeti et al., 2017).

Istraživači tvrde da starosna distribucija stanovništva Kosova delimično objašnjava nisko učešće žena na tržištu rada, pošto je veća verovatnoća da će mlađe populacije imati žene koje su neaktivne zbog porodijskih obaveza i odgovornosti za brigu o deci (Gashi et al., 2019). Ovo potkrepljuju studije koje direktno mere razloge ekonomske neaktivnosti žena, koje dosledno ističu obaveze brige o porodici i deci kao jedan od tri glavna razloga (Mehmeti et al., 2017; Morina & Delibashzade, 2017). Drugi pokazatelji tržišta rada takođe ukazuju na slične trendove za žene, kako u pogledu nivoa zaposlenosti tako i rodne segregacije po profesijama i sektorima.

Dok kosovska privreda beleži konzistentan rast u poslednje dve decenije, sa nedavnom ekonomskom ekspanzijom u proseku od oko 4 procenta godišnje, ovaj rast se nije preveo u značajna poboljšanja rezultata tržišta rada, posebno u smislu povećanja nivoa zaposlenosti. Ovo sugerišu da se rast prvenstveno pripisuje većoj produktivnosti rada. U stvari, stopa zaposlenosti je ostala relativno niska, u rasponu od 25 do 35 procenata tokom protekle decenije. Stope zaposlenosti su značajno niže za žene u poređenju sa muškarcima, što dodatno ograničava učešće žena na tržištu rada. Smanjena verovatnoća za njihovo zaposlenje je dovela do povećanog obeshrabrenja među potencijalnim radnicama, što je posledično smanjilo njihovo učešće u radnoj snazi.

Nivoi zaposlenosti, po polu, Kosovo

Izvor: Kosovska agencija za statistiku, 2023.

Međutim, pozitivan trend u zapošljavanju je doveo do povećanja nivoa zaposlenosti žena za 6 procentnih poena u poslednjih pet godina. Kod muškaraca, rast je bio niži, iako i dalje sa tempom poboljšanja. Viši nivoi zaposlenosti žena takođe su doveli do poboljšanja ukupnog nivoa zaposlenosti. A najvažnije, dok su se ukupni nivoi zaposlenosti, a posebno zaposlenost muškaraca suočili sa značajnim padom tokom pandemije COVID-19 u 2020, nivoi zaposlenosti žena ostali su isti s obzirom na veoma nisku početnu bazu.

Rodni jaz u platama i profesionalna segregacija

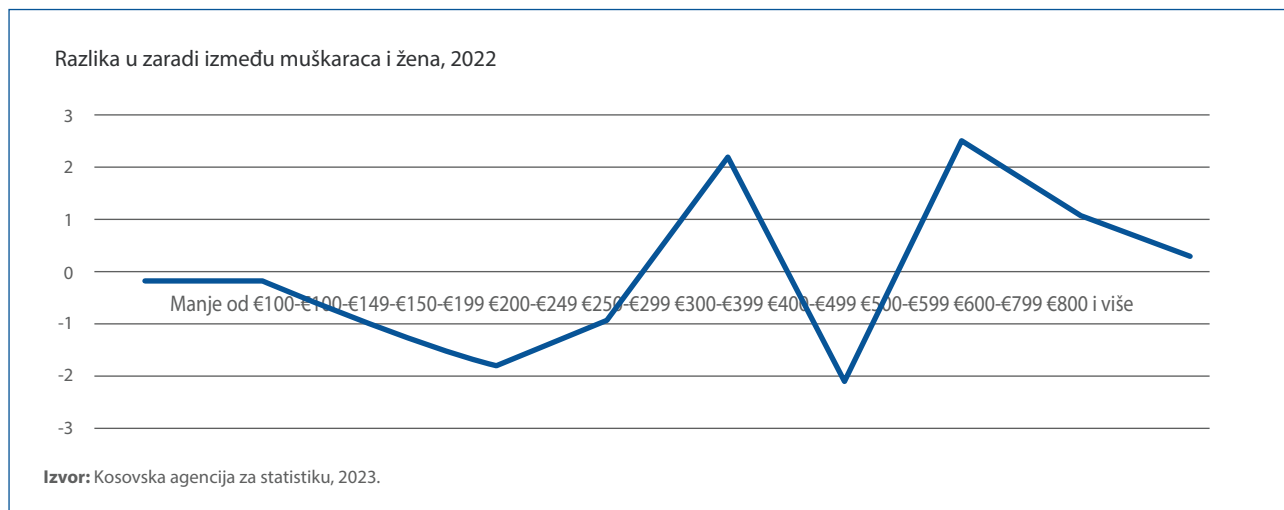
Zvanični podaci o jazu u platama polova na Kosovu su nedostupni; ipak, studije, poput one koju su uradili Gashi et al. i Mehmeti et al. ukazuju na to da na Kosovu žene zarađuju približno 74 centa za svaki evro koji zarade muškarci pošto razlika u platama rodova i dalje postoji jer muškarci imaju tendenciju da zauzimaju bolje plaćene pozicije (Gashi et al., 2020). Ovaj disparitet u platama je izraženiji u sektorima u kojima dominiraju muškarci, ali ne nestaje ni u sektorima u kojima žene čine većinu radne snage. Razlika u platama polova postoji i u oblastima kao što su zdravstvo i obrazovanje, gde su žene više zastupljene, jer muškarci imaju tendenciju da zauzimaju više plaćene pozicije. Globalno, polovina svih radnika je koncentrisana u zanimanjima gde je približno 80% njihovih kolega istog pola (ILO, 2013), a na Kosovu žene su pretežno u oblastima obrazovanja, zdravstvene zaštite i vele- i malo-prodaje.

Rodni jaz u platama može se analizirati korišćenjem specifičnih sektorskih podataka ili podataka o platnim razredima između muškaraca i žena. Studija Korporacije milenijumskih izazova o radnoj snazi i korišćenju vremena iz 2016. koja je obuhvatala podatke o platama muškaraca i žena u različitim sektorima, korišćena je za bolju analizu jaza u platama polova na Kosovu. Analiza pokazuje da čak i u sektorima u kojima žene čine značajan deo radne snage, kao što su obrazovanje i zdravstvo, postoji razlika u platama rodova jer muškarci imaju tendenciju da zauzimaju više plaćena mesta. Ne uzimajući u obzir distribuciju radnika po različitim sektorima na Kosovu, ukupan jaz u platama među rodovima iznosi skoro 30%, pri čemu žene zarađuju 74 centa za svaki evro koji zarađuju muškarci (Gashi et al., 2019).

Čak i u sektorima kao što su vele- i malo-prodaja, koji zapošljavaju značajan broj žena (skoro jedna od pet žena je zaposlena u ovom sektoru), prevladava značajan rodni jaz u platama, pri čemu žene zarađuju samo 72 centa na svaki evro koji zarade muškarci. Nasuprot tome, u drugim sektorima gde je rodna razlika u platama uža, postoje dve različite karakteristike, jedna je da većina ovih sektora zahteva viši nivo obrazovanja, a ovi sektori podrazumevaju visok stepen međuljudske interakcije. Prva karakteristika sugeriše da visoko obrazovanje igra ulogu faktora izjednačavanja u smanjenju rodnog jaza u platama. Druga karakteristika ukazuje da koncentracija žena u profesijama sa ekstenzivnim interpersonalnim angažmanom takođe doprinosi smanjenju rodnog jaza u platama.

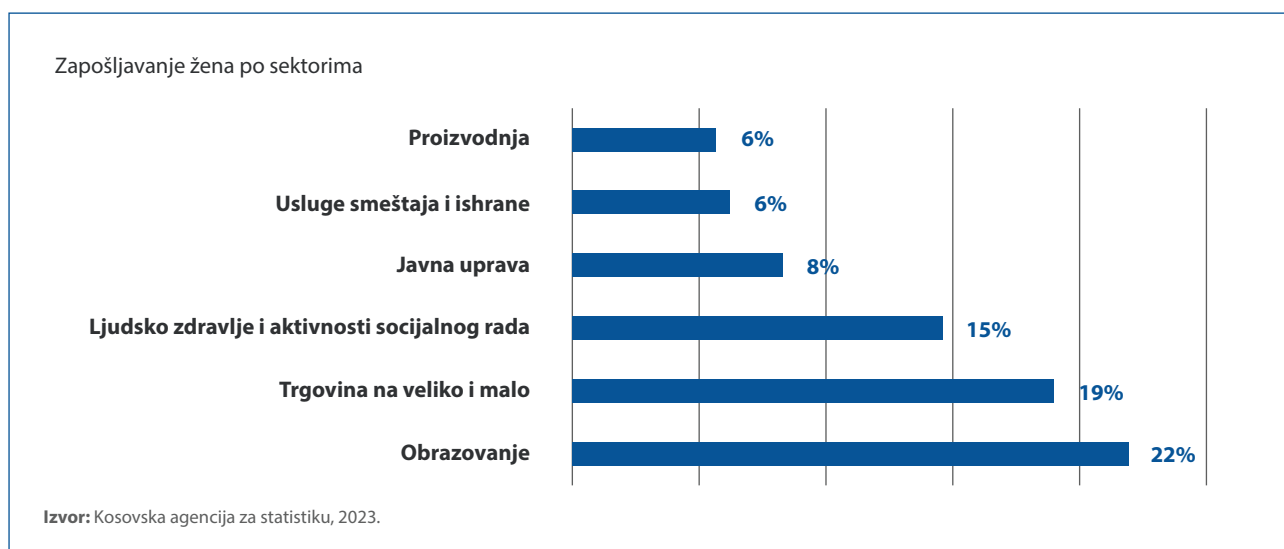
Koristeći ove podatke, Gashi et al. (2019) su izvršili obračun Mincerove jednačine i Oaxaca-Blinder analizu dekompozicije da bi istražili nejednakost plata rodova na Kosovu. Dok osnovna Mincerova jednačina, sa rodnom kao jedinim regresorom, otkriva jaz u platama od 10,7% za rodove, dublje ispitivanje otkriva različite razlike u platama rodova kada se uzmu u obzir faktori kao što su nivo obrazovanja, zanimanje i sektor zaposlenja (Gashi et al., 2019). U privatnom sektoru, rodna razlika u platama za mesečne zarade iznosi 21% (Gashi et al., 2019). Štaviše, Oaxaca-Blinder analiza dekompozicije pokazuje da žene u proseku zarađuju 10,5% manje od muškaraca. Štaviše, kada se prilagođavaju karakteristikama tržišta rada (kao što su obrazovanje, zanimanje, staž i drugo), jaz u platama se povećava, otkrivajući da povoljniji atributi zaposlenih žena u vezi sa produktivnošću prikrivaju pravi obim jaza u platama rodova (Gashi et al., 2019).

Sa druge strane, godišnji izveštaji Agencije za statistiku Kosova pružaju informacije o raspodeli žena i muškaraca u različitim kategorijama plata. Ovi podaci otkrivaju uporedivu distribuciju oba roda u većini platnih razreda. Međutim, kako prelazimo u više platne razrede, disparitet između muškaraca i žena se smanjuje. U rasponu od 400 do 499 evra, jaz je čak obrnut, sa više žena koje zauzimaju ovu kategoriju plata nego muškaraca. Kao što se može videti, žene su previše zastupljene u nižim platnim razredima, dok su muškarci previše zastupljeni u višim platnim razredima, pokazujući značajnu razliku u zaradama između muškaraca i žena na Kosovu.

Što se tiče segregacije profesija, 22 procenta zaposlenih žena radi u sektoru obrazovanja, u poređenju sa samo 6 procenta muškaraca. I muškarci i žene su u velikoj meri angažovani u maloprodaji, sa oko 19 odsto žena i 19,5 odsto muškaraca zaposlenih u sektoru. Međutim, u zdravstvenoj nezi i drugim zdravstvenim uslugama, udeo žena koje rade je 5 puta veći od muškaraca, oko 15 odsto, u poređenju sa

samo 3 odsto muškaraca. Sa proizvodnim sektorom koji dobija značajan zamah u ekonomiji Kosova, i žene i muškarci imaju veći nivo zaposlenosti u sektoru. Međutim, i dalje postoje jasne rodne razlike između muškaraca i žena u pogledu zanimanja.

U 2022, 56 procenta svih zaposlenih žena bilo je zaposleno u sektoru obrazovanja, trgovine na malo i zdravstva, što je jasna koncentracija žena u sektorima sa većom ljudskom interakcijom i direktnim radom sa ljudima. A kada se dodaju javna uprava, smeštaj i proizvodnja, ovi sektori čine više od 75 odsto zaposlenih žena. Ono što je primetno je i veća koncentracija žena na svim poslovima u uslužnom sektoru. U svakoj ekonomiji, rodna segregacija u profesijama stvara mogućnosti za povećanje rodne jaza u platama i ekonomskih nejednakosti, a ne za njihovo prevazilaženje.

Neformalna ekonomija i rodne implikacije

Veličina neformalne ekonomije na Kosovu još uvek nije dobro shvaćena, a podaci o neformalnosti su još uvek ograničeni, kako u pogledu ekonomskog uticaja, tako i u

pogledu broja pojedinaca angažovanih u neformalnom radu, kao i njihovih uslova rada. Rodno segregisane informacije o neformalnosti rada nisu javno dostupne, a podaci o vrstama ugovora o radu su nedosledni. Rasprostranjenost prijavljivanja radnika na niže nivoe radi izbegavanja oporezivanja je doprinela povećanju neformalnosti, često rezultujući obostrano korisnim aranžmanima između zaposlenih i poslodavaca. Ovo odsustvo sistematskih procena za neformalni sektor Kosova predstavlja smetnju sprovođenju temeljne analize ovog pitanja (Cojocar, 2017).

Prema studiji Svetske banke o dijagnostici radnih mesta, procenjuje se da oko 25% radne snage na Kosovu nema formalni ugovor o radu, pri čemu je neformalnost preovlađujuća među mladim pojedincima, muškarcima i onima sa nižim nivoom obrazovanja (Cojocar, 2017). Ankete o

radnoj snazi koje sprovodi Agencija za statistiku Kosova pokazuju da se procenat radnika bez ugovora postepeno smanjuje od 2018. U 2022, ova cifra je iznosila 9,5 procenata (Agencija za statistiku Kosova, 2021). Međutim, alternativne studije sugerišu da bi stepen neformalnosti rada mogao biti znatno veći. Studija Instituta Riinvest iz 2017. je pokazala da 30% žena zaposlenih u privatnom sektoru nije imalo formalne ugovore o radu (Mehmeti et al., 2017).

Podaci Agencije za statistiku Kosova su nedavno počeli da objavljuju i podatke Ankete o radnoj snazi (LFS) i administrativne podatke o radnoj snazi, koji kada se analiziraju zajedno mogu pružiti uvid u nivoe neformalnosti za različite starosne grupe i razlike u neformalnosti između muškaraca i žena. Međutim, za 2021. i 2022. razlike između nivoa zaposlenosti prijavljenih od strane ankete o radnoj snazi i podataka Poreske administracije Kosova (PAK) pokazuju da

razlike na tržištu rada između muškaraca i žena i dalje postoje u podacima prikupljenim putem LFS i one koje je prijavila PAK.

LFS meri samo-prijavljene nivoe zaposlenosti, tako da se očekuje da će obuhvatiti neke neformalne podatke u podacima. Sa druge strane, podaci PAK-a izveštavaju samo o pojedincima koji su registrovani kao zaposleni u PAK-u, i plaćaju poreze i doprinose na osnovu Zakona o radu. Teoretski se očekuje da podaci o zapošljavanju LFS budu veći od podataka PAK-a, čime se obuhvataju nivoi neformalnosti. Dok ovo važi za muškarce, za žene razlike u podacima pokazuju da je više žena registrovano kao zaposleno u PAK-u nego što se izračunava kroz LFS. Ova razlika otežava izradu bilo kakve analize neformalnosti o zapošljavanju žena.

Tabela 1:

Zaposlenost u hiljadama, prema procenama LFS i podacima PAK-a

2022

	LFS	Administrativna	Razlika
Muškarci	293,285	262,562	30,723
Žene	110,528	159,464	- 48,936

2021

	LFS	Administrativna	Razlika
Muškarci	281,451	265,498	15,953
Žene	101,853	152,996	- 51,143

Izvor: Obračun autora iz podataka ASK-a i PAK-a, 2023.

Rodno osetljivi socijalni programi – odgovor na oporavak od COVID-19

Pandemija COVID-19 je naglasila već postojeće rodne nejednakosti u kosovskoj ekonomiji i društvu. Iako su efekti pandemije pokazali rodnu prirodu, isto se ne može pripisati naknadnim merama oporavka. Odgovorima na pandemiju COVID-19 na Kosovu i ostatku Zapadnog Balkana nedostajale su i pre- i post-rodne analize, prema Mreži za praćenje rodno budžetiranja (2021). Uprkos tome, ove politike su pokazale rodne uticaje. Na Kosovu, odsustvo prikupljanja podataka raščlanjenih po rodu od strane institucija predstavlja izazov, ometajući razvoj rodno osetljivih politika. Prema Mreži žena Kosova, većina vladinih intervencija usmerenih na ublažavanje uticaja pandemije COVID-19 često je previđala posebne potrebe različitih žena i muškaraca. Kreatori politika su obično delovali pod pretpostavkom da je kriza imala univerzalne efekte, što je dovelo do nedostatka obzira za rodne perspektive. U slučajevima kada se rodne razlike ne uzimaju u obzir, određene mere rizikuju da nenamerno produže već postojeće rodne nejednakosti, što potencijalno rezultira ishodom koji su čak i „rodno negativni“ (Farnsworth et al., 2020).

Postojala su tri paketa koje je Vlada Kosova razvila i sprovela tokom COVID-19 kao intervencije za ublažavanje i olakšanje.

Početnom fiskalnom paketu za hitne reakcije na Kosovu za rešavanje posledica COVID-19 nedostajala je rodna osetljivost, pošto mere nisu posebno osmišljene da bi se razmotrio njihov rodno specifičan uticaj. Uprkos tome, određene mere su nenamerno favorizovale žene, posebno se usredsređujući na sektore u kojima su žene imale nesrazmernu zastupljenost.

Na primer, u hitnom fiskalnom paketu, Mera 3 nije imala rodno specifičan dizajn, koja je inače imala za cilj da pomogne preduzećima da obeštete svoje zaposlene tokom izolacije. Naprotiv, imala je potencijal da produži postojeće nejednakosti u poslovnom okruženju. Ovo je zbog kriterijuma ispunjavanja uslova, jer su samo preduzeća sa više od jednog zaposlenog kvalifikovana za podršku. Pošto je veća verovatnoća da će žene pre nego muškarci voditi individualna preduzeća bez dodatnih radnika, one možda ne ispunjavaju kriterijume za pomoć. Nasuprot tome, planirane isplate za radnike na prvoj liniji i one u osnovnim sektorima (uključujući vele- i malo-prodaju, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu), iako nisu formulisane sa perspektivom, mogu nesrazmerno biti od koristi za žene. To je zato što su žene mnogo više zastupljene u zdravstvu, kao i maloprodaji i pekarama. Tačna procena uticaja ovih mera zahteva naknadnu analizu, ali Ministarstvo finansija, rada i transfera (MFRT) je izvestilo da podaci o merama oporavka nisu razvrstani po polu, što otežava sprovođenje takve analize.

Nakon promene vlasti, nova vlada je 2020. primenila Plan za sprovođenje ekonomskog oporavka. Mere su usmerene na pokrivanje sektora koji su najteže pogođeni pandemijom.

U Planu ekonomskog oporavka, Vlada Kosova nije izričito uzela u obzir perspektive žena prilikom izrade mera. Osim mere 10, za koju je izdvojeno 2 miliona evra za unapređenje položaja žena u društvu, druge mere su u najboljem slučaju bile rodno neutralne. Pored toga, ograničeni budžet za ovu meru sugeriše da bi njen uticaj bio relativno skroman po značaju. Na primer, Mera 3 ima za cilj da se bavi zapošljavanjem ranjivih grupa, uključujući žene, posebnim odredbama u okviru ove mere nedostaje rodna analiza niti se predviđaju specifične akcije za poboljšanje mogućnosti zapošljavanja žena.

Ponovna promena Vlade u 2021. dovela je do razvoja i primene Paketa za ekonomski preporod u junu 2021, čime je obeležena konačna inicijativa usmerena na ekonomski oporavak od COVID-19. Ovaj sveobuhvatni paket je dizajniran na osnovu četiri sveobuhvatna cilja, sa specifičnim merama u pet domena. Ciljevi su se odnosili na: (1) unapređenje zapošljavanja i formalizovanje ekonomije, posebno u cilju poboljšanja uloge žena i mladih; (2) pružanje podrške ciljanim privrednim sektorima, kao što je proizvodnja, radi poboljšanja strukture BDP-a; (3) podsticanje sveobuhvatnog ekonomskog rasta uz istovremeno poboljšanje ključnih indikatora blagostanja; i (4) obezbeđivanje makroekonomske i fiskalne stabilnosti.

U okviru Paketa za ekonomsku obnovu, postoje dve primarne mere koje su posebno usmerene na žene. Prva nastoji da poboljša rezultate žena na tržištu rada sa budžetom od samo 5 miliona evra, a s obzirom na značajne nedostatke sa kojima se žene suočavaju na tržištu rada, ovaj nivo finansiranja može rezultovati ograničenim uticajem. Druga mera je osmišljena da obezbedi kompenzaciju za žene koje ostanu bez posla nakon porođaja, sa namerom da se stvore ravnopravniji uslovi između zaposlenih i nezaposlenih majki. Međutim, s obzirom na odredbu zakona o radu o nadoknadi od strane poslodavca za zaposlene majke, ova mera ima nenamerne negativne efekte na zapošljavanje žena jer još više produbljuje nejednakost polova ciljajući žene kao jedine starateljice.

U zaključku, ovo poglavlje pruža analizu dinamike strukturne moći koja doprinosi tržištu rada i rodnom disparitetima na Kosovu. Ispitivanje učešća u radnoj snazi i zaposlenosti otkriva značajne rodne razlike, pri čemu žene stalno zaostaju za muškarcima, pod uticajem društvenih očekivanja i diskriminatornih praksi. Rodna dimenzija se proteže i na ranjivo zapošljavanje, gde se žene često nalaze u nesigurnim pozicijama bez sigurnosti radnog mesta na koje utiču društvene norme, kulturna ograničenja i ograničen pristup uslugama podrške za učešće žena na tržištu rada.

Štaviše, ovo poglavlje istražuje jaz u platama polova, profesionalnu segregaciju i rasprostranjenost neformalnosti na tržištu rada Kosova. Analiza otkriva stalne disparitete, pri čemu žene zarađuju manje od muškaraca i koncentrisane su u sektorima sa nižim platama. Poglavlje naglašava potrebu za rodno osetljivim politikama i zakonima koji bi se bavili

diskriminatornom praksom, posebno u propisima o porodiljskom i roditeljskom odsustvu, koje trenutno doprinose jačanju tradicionalnih rodni uloga.

Ispitivanje mera odgovora na COVID-19 naglašava rodno specifične uticaje intervencija ekonomskog oporavka. Dok su neke mere nenamerno favorizovale žene zbog njihove prevelike zastupljenosti u određenim sektorima, nedostatak rodno razdvojenih podataka ometa sveobuhvatno razumevanje ishoda. Postoji potreba za nijansiranim pristupom u razvoju politika, s obzirom na posebne potrebe žena i muškaraca u naporima za oporavak nakon pandemije.

Ovo poglavlje je imalo za cilj da doprinese dubljem razumevanju izazova i mogućnosti sa kojima se žene suočavaju u snalaženju u društveno-ekonomskom pejzažu Kosova. Bacajući svetlo na višestruku dinamiku rodno uslovljenog političkog i ekonomskog učešća, naglašava značaj rešavanja strukturalnih nejednakosti kako bi se promovisalo pravednije i inkluzivnije društvo.

Poglavlje 3

Diskurzivna moć: Rodni obrasci ekonomskog angažovanja Preduzetništvo i pristup kreditima

Preduzetništvo i samozapošljavanje igraju ključnu ulogu u podsticanju održivog i inovativnog ekonomskog razvoja. Međutim, zastupljenost žena u preduzetničkom pejzažu na Kosovu ostaje nesrazmerno niska. Štaviše, čak i kada se žene upuštaju u preduzetništvo, njihova preduzeća imaju tendenciju da budu manjeg obima i manje je verovatno da će poslovati u sektorima visoke vrednosti sa značajnim potencijalom rasta.

Prema podacima Međunarodne organizacije rada (ILO), žene u globalu poseduju približno 37% preduzeća, a ipak zauzimaju najviše rukovodeće pozicije u samo 18% ovih kompanija, dok je njihova zastupljenost kao izvršnih direktora u najvećim svetskim kompanijama manja od 5% (ILO, 2015). Podaci Global Entrepreneurship Monitor-a pokazuju da od 224 miliona preduzeća u vlasništvu žena širom sveta, samo 112 miliona zapošljava više od jedne osobe, a samo 12 miliona planira da zaposli do šest zaposlenih u narednim godinama (Administracija za mala preduzeća SAD, 2017). Štaviše, preduzeća u vlasništvu žena imaju tendenciju da budu koncentrisana (67%) u sektoru usredsređenom na potrošače, za razliku od preduzeća u vlasništvu muškaraca, gde ova brojka iznosi 45%. Sektor orijentisan na potrošače generalno karakteriše lakoća ulaska, ali i visoka konkurentnost (GEM, 2015).

Na Kosovu, žene se susreću sa raznim preprekama prilikom pokretanja i vođenja preduzeća. Ovi izazovi obuhvataju nedostatak finansijskih sredstava i poteškoće u pristupu finansiranju, duboko ukorenjene kulturne i društvene barijere i vremensko ograničenje zbog porodičnih obaveza. Studije specifične za Kosovo potvrđuju da se žene bore sa brojnim preprekama, od ulaska u sferu poslovanja do održavanja i širenja svojih poduhvata.

Na Kosovu, preduzetnički pejzaž se pretežno sastoji od pojedinačnih preduzeća, čineći približno 80% svih registrovanih preduzeća. Štaviše, više od 98% aktivnih preduzeća spada u kategorije mikro i malih preduzeća sa do 49 zaposlenih. Međutim, većina ovih preduzeća pripada grupi mikro preduzeća, sa manje od 10 registrovanih zaposlenih. Preduzeća srednje veličine su izrazito malobrojna, a na Kosovu je zvanično registrovano manje od 100 velikih preduzeća (KARP, 2023).

Što se tiče preduzeća u vlasništvu žena, većina preduzeća je mikro sa 0-9 radnika, a značajan deo posluje kao individualna preduzeća sa jednom ženom. Među svim pojedinačnim preduzećima registrovanim u Kosovskoj agenciji za registraciju preduzeća, žene kao vlasnice čine oko 20%, za razliku od njihovih muških kolega koji predstavljaju 79% vlasnika individualnih preduzeća.

Dok individualna preduzeća i dalje prevlađuju u strukturi preduzeća, došlo je do značajnog porasta u osnivanju društava sa ograničenom odgovornošću (DOO) među preduzetnicama i preduzetnicama. Međutim, od 2017. istraživanje Instituta Riinvest pokazuje da je samo oko 2% preduzeća u vlasništvu žena registrovano kao preduzeća DOO, oko 5% je kategorisano kao opšta partnerstva, dok ogromna većina (94%) zadržava svoj status individualnih preduzeća (Mehmeti et al., 2017). Ova studija je takođe otkrila da su otprilike 94% anketiranih preduzeća u vlasništvu žena na Kosovu bila individualna preduzeća. Među njima, 29% je poslovalo bez zaposlenih, 64% su bila mikro preduzeća sa manje od pet radnika, a samo 7% su bila mala preduzeća sa do deset zaposlenih.

Na Kosovu, preduzeća u vlasništvu žena su uglavnom koncentrisana u malo- i vele-prodajnom sektoru. Otprilike trećina preduzeća u vlasništvu žena nalazi se u ovom sektoru, malo zaostaje za 37% preduzeća u vlasništvu muškaraca u sektoru. U okviru ovog sektora, ženska preduzeća se pretežno bave maloprodajom odeće i obuće preko specijalizovanih prodavnica.

Drugi najzastupljeniji sektor za preduzeća u vlasništvu žena su ostale uslužne aktivnosti, koje obuhvataju preduzeća poput frizerskih i kozmetičkih usluga. Preduzetnice takođe imaju značajno prisustvo u proizvodnom sektoru, gde je većina uključena u preduzeća koja se odnose na tekstil, posebno u proizvodnju odeće (KARP, 2023).

Novija studija koja razmatra proizvodni sektor na Kosovu otkriva da žene poseduju približno 25% preduzeća u prehrambenoj industriji, oko 12% preduzeća u drvo-prerađivačkom sektoru (Institut Riinvest, 2022). Važno je napomenuti da se među ovim industrijama izdvaja metalopreradaivačkom sektoru (Institut Riinvest, 2022). Važno je napomenuti da se među ovim industrijama izdvaja metalopreradaivačka industrija sa najvećim prosečnim godišnjim prometom, a zatim prehrambena industrija. Iako poljoprivrednim sektorom prvenstveno prevladavaju preduzeća u vlasništvu muškaraca, oko 7%, što predstavlja oko 800 preduzeća, su u vlasništvu žena, što doprinosi raznolikosti preduzetničkih aktivnosti žena na Kosovu.

Vlasništvo nad zemljištem i imovinska prava – pravni okvir

Studije koje su sprovele različite organizacije pokazuju da žene na Kosovu poseduju manje od 20% celokupne imovine, što je najmanji procenat u regionu, ali još

alarmantniji je podatak da samo 8% žena koristi svoju imovinu kao kolateral (Tonchovska et al., 2014). Odricanje od imovine od strane žena je i dalje rasprostranjeno u porodicama i dešava se uprkos jasnim zakonima o ovim pitanjima.

Kosovski pravni okvir koji uređuje vlasništvo nad zemljom strukturisan je oko nekoliko ključnih zakona i propisa. Primarni pravni dokument koji uređuje vlasništvo i prenos imovine na Kosovu je „Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima“. Pored njega, „Zakon o porodici“, „Zakon o nasleđivanju“ i „Zakon o ravnopravnosti polova“ obezbeđuju neophodne pravne osnove za obezbeđivanje ravnopravnosti polova u vlasništvu i prenosu imovine.

„Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima“ utvrđuje posebne uslove pod kojima se može steći nekretnina. Nalaže da prenos vlasništva nad nepokretnom imovinom zahteva validan ugovor između uključenih strana (Zakon br. 03/L-154 o vlasništvu i drugim stvarnim pravima). Štaviše, ovaj ugovor mora biti zaključen u pisanom prisustvu obe strane, bilo pred nadležnim sudom ili kod javnog beležnika.

„Zakon o porodici“ na Kosovu definiše vlasništvo nad imovinom za bračne i vanbračne parove (Zakon br. 2004/32 Zakon o porodici Kosova). Za bračne parove razlikuje odvojenju i zajedničku imovinu supružnika. Odvojena imovina obuhvata imovinu koju supružnici pojedinačno poseduju pre braka, imovinu stečenu tokom braka nasleđivanjem, donacijom ili drugim pravnim putem, kao i imovinu koju je stvorio jedan supružnik, kao što je umetnost ili intelektualna svojina. Nasuprot tome, zajednička imovina obuhvata imovinu stečenu tokom braka zajedničkim naporima. Zakon propisuje da su supružnici zajednički vlasnici zajedničke imovine u jednakim delovima, osim ako nije drugačije dogovoreno (Zakon br. 2004/32 Zakon o porodici Kosova). Za parove u vanbračnim zajednicama imovina stečena zajedničkim naporima smatra se zajedničkom imovinom. Iste odredbe za raspodelu zajedničke imovine, koje se primenjuju na bračne parove, takođe su proširene na parove u vanbračnim odnosima (Zakon br. 2004/32 Zakon o porodici Kosova). Ova odredba ima pozitivan uticaj na činjenicu da se parovi na Kosovu često venčavaju po običajima, ali odlažu brak po zakonu.

„Zakon o nasleđivanju“ dopunjuje koncept zajedničke svojine za članove porodice precizirajući nasledna prava. Osigurava jednaka nasledna prava za sve osobe pod istim uslovima, bez obzira na njihov bračni status. U slučaju vanbračnih supružnika, njima se priznaju jednaka nasledna prava, pod uslovom da njihov odnos traje najmanje pet godina (Zakon br. 2004/26 o nasleđivanju na Kosovu). Zakon definiše nasledni red, pri čemu se prednost daje deci, usvojenoj deci, supružnicima, roditeljima, braći i sestrama, babama i dedama i njihovim potomcima (Zakon br. 2004/26 o nasleđivanju na Kosovu).

Kako bi se promovisala rodna ravnopravnost, Kosovo je donelo „Zakon o ravnopravnosti polova“, koji zabranjuje diskriminaciju na osnovu pola i roda i nalaže afirmativne mere za rešavanje postojećih nejednakosti (Zakon br. 05/L-020 o ravnopravnosti polova). Ove mere uključuju inicijative za promovisanje ekonomskog osnaživanja,

poboljšanje statusa žena i muškaraca u različitim sektorima i dodelu ili preraspodelu resursa.

U skladu sa ovim zakonodavnim naporima, Vlada Kosova je 2016. donela „Administrativno uputstvo o posebnim merama za upisivanje zajedničke nepokretne imovine na ime oba supružnika“ koja se obnavlja na godišnjem nivou kao privremena mera za ubrzanje upisivanja imovine na ime oba supružnika (Administrativno uputstvo (VRK) br. 01/2022). Ova privremena mera je osmišljena da podstakne upis nepokretne imovine kao zajedničke imovine parova. Administrativno uputstvo nudi pogodnosti kao što su oslobađanje od taksi za registraciju, poreza na imovinu i troškova javnog beležnika za određeni period. Ima za cilj da poveća broj žena upisanih kao vlasnice zajedničke imovine, poboljša njihov društveni položaj i indirektno poboljša ekonomske mogućnosti žena, posebno u preduzetništvu. Uspeh ove posebne mere je očigledan, pošto je upisivanje zajedničkog vlasništva poraslo sa približno 7% ukupne imovine na oko 20% u 2023, što je podstaklo Vladu Kosova da obnavlja Administrativno uputstvo svake godine od 2016.

Dvostruke smene i neplaćeni rad

Prema Svetskom ekonomskom forumu, žene posvećuju otprilike 8 sati i 49 minuta dnevno za plaćeni i neplaćeni rad, dok muškarci rade 7 sati i 47 minuta (Svetski ekonomski forum, 2022). Posebno, muškarci izdvajaju samo 1 sat i 30 minuta, u proseku, za neplaćeni rad nege, dok žene preuzimaju dominantan teret, ulažući do 4 sata i 47 minuta dnevno u neplaćeni rad nege (Svetski ekonomski forum, 2022).

Bez obzira na njihov status zaposlenja, žene u proseku provode 3 sata i 30 minuta isključivo na kućne poslove, isključujući obaveze nege. Zaposlene žene provode nešto manje od 3 sata na kućne poslove, balansirajući to sa plaćenim zaposlenjem, dok nezaposlene žene provode u proseku 4 sata na kućnim poslovima (Mehmeti et al.). Vreme uloženo u kućne poslove povećava se na preko 4 sata za žene sa decom uopšteno. Za zaposlene majke, prosečno vreme provedeno na poslovima u domaćinstvu je 3 sata i 20 minuta, za razliku od 2 sata za zaposlene žene bez dece (Mehmeti et al. 2017). Nasuprot tome, nezaposlene žene sa decom troše skoro 5 sati na kućne poslove. Štaviše, vreme posvećeno kućnim poslovima raste sa ukupnim brojem članova porodice.

Prema Svetskom ekonomskom forumu, žene posvećuju otprilike 8 sati i 49 minuta dnevno za plaćeni i neplaćeni rad, dok muškarci rade 7 sati i 47 minuta (Svetski ekonomski forum, 2022). Posebno, muškarci izdvajaju samo 1 sat i 30 minuta, u proseku, za neplaćeni rad nege, dok žene preuzimaju dominantan teret, ulažući do 4 sata i 47 minuta dnevno u neplaćeni rad nege (Svetski ekonomski forum, 2022).

Bez obzira na njihov status zaposlenja, žene u proseku provode 3 sata i 30 minuta isključivo na kućne poslove, isključujući obaveze nege. Zaposlene žene provode nešto manje od 3 sata na kućne poslove, balansirajući to sa plaćenim zaposlenjem, dok nezaposlene žene provode u

proseku 4 sata na kućnim poslovima (Mehmeti et al.). Vreme uloženo u kućne poslove povećava se na preko 4 sata za žene sa decom uopšteno. Za zaposlene majke, prosečno vreme provedeno na poslovima u domaćinstvu je 3 sata i 20 minuta, za razliku od 2 sata za zaposlene žene bez dece (Mehmeti et al. 2017). Nasuprot tome, nezaposlene žene sa decom troše skoro 5 sati na kućne poslove. Štaviše, vreme posvećeno kućnim poslovima raste sa ukupnim brojem članova porodice.

Na Kosovu, sprovedene studije o raspodeli vremena žena tokom dana pokazuju da žene provode znatno više vremena od muškaraca u kućnim poslovima. Da bi se rasvetlio ekonomski uticaj neplaćenog rada nege žena, jedan pristup je procena tržišne vrednosti njihove plate po satu. Ovaj narativ istražuje vreme koje žene ulažu u plaćeni i neplaćeni rad i razmatra potencijalni dodatni prihod koji bi mogle da zarade ako bi njihov neplaćeni rad bio nadoknađen.

Da bi se procenio ekonomski doprinos žena u domaćinstvima, pored njihovog plaćenog rada, može se izvršiti jednostavan obračun njihovog doprinosa koristeći sledeće parametre: prosečna plata na Kosovu u 2022. sa 521 evra, što odgovara tržišnoj stopi od 3,25 evra po satu i uzimajući u obzir da žene rade oko 3 sata neplaćenog rada dnevno. Ukoliko bi ovaj neplaćeni rad bio novčano nadoknađen na osnovu tržišne vrednosti, žene iz ankete bi zarađivale dodatnih 195 evra mesečno ako se uzmu u obzir samo radni dani. Iako se ovi obračuni razlikuju u zavisnosti od nivoa prihoda, sveobuhvatni zaključak je i dalje da bi nadoknada za neplaćeni rad na nezi rezultirala značajnim povećanjem prihoda žena. U konzervativnom scenariju, ovo povećanje bi bilo za 35 procentnih poena, a u realnijem slučaju za 50 procentnih poena. Dnevno vreme provedeno na neplaćenom radu varira u zavisnosti od nivoa prihoda, utičući na oportunitetni trošak povezan sa takvim radom. Primetno, razlika između trenutne plate i potencijalne plate (ako bi neplaćeni rad bio plaćen) se povećava kako se nivoi prihoda povećavaju, čak i kada se vreme provedeno na neplaćenom radu smanjuje na višim nivoima plata.

U zaključku, ovo je bilo usredsređeno na rodne dimenzije političkog i ekonomskog učešća. Kroz sočivo diskurzivne moći, ovo poglavlje osvetljava rodne obrasce u ekonomskom angažovanju, preduzetništvu, pristupu kreditima i pravnim okvirima koji okružuju imovinska prava. Višestrano istraživanje nudi vredan uvid u izazove i mogućnosti sa kojima se žene susreću dok se kreću kroz društveno-ekonomski pejzaž Kosova.

Da rezimiramo, diskurs o preduzetništvu i pristupu kreditima naglašava globalni i lokalni disparitet u zastupljenosti žena u preduzetničkom pejzažu. Uprkos tome što žene širom sveta poseduju 37% preduzeća, njihovo prisustvo na najvišim rukovodećim pozicijama i kao izvršne direktorke ostaje primetno nisko. Na Kosovu, žene se suočavaju sa različitim izazovima, uključujući ograničena finansijska sredstva, poteškoće u pristupu finansiranju i ukorenjene kulturne barijere, ometajući njihov ulazak i rast u preduzetničkom domenu. Vlasništvo nad zemljom i imovinska prava otkrivaju alarmantne razlike, sa ženama koje poseduju samo 15% celokupne imovine na Kosovu. Uprkos jasnom zakonodavstvu, prepreke kao što je odricanje od imovine i dalje postoje. Na kraju, ovo poglavlje govori o teretu dvostrukih smena i neplaćenom radu koji obavljaju žene. Značajno vreme uloženo u kućne poslove, zajedno sa ostrim kontrastom u neplaćenom radu negovanja između muškaraca i žena, naglašava potrebu da se proceni ekonomski uticaj. Obračuni zasnovani na tržišnoj vrednosti sugerišu da bi kompenzacija ženama za njihov neplaćeni rad nege mogla dovesti do značajnog povećanja prihoda, u rasponu od 35% do 50%, u zavisnosti od različitih scenarija i nivoa prihoda.

Poglavlje 4

(Ne)uključivanje žena u mir, bezbednost i politiku

Ovo poglavlje daje pregled položaja žena na Kosovu u tri važne i međusobno povezane oblasti, a to su mir, bezbednost i politika. Imajući u vidu istorijski kontekst Kosova, posebno u ranoj post-konfliktnoj eri, kao i dvadeset četiri godine kasnije, učešće žena u procesima izgradnje mira i političkog odlučivanja karakterizuje zanimljiv razvoj dešavanja. Ponekad su ova dešavanja bila obeležena pozitivnim naglaskom. Jedan od primera je da su žene bile ključne predstavnice za pregovaračkim stolovima na agendi izgradnje mira, kao što je bio slučaj sa Editom Tahiri, koja je sedam godina služila kao glavna pregovaračica Kosova u dijalogu sa Srbijom. Štaviše, Kosovo je imalo dve predsednice (uključujući i sadašnju), trenutno ima pet ministarki u kabinetu premijera sa deset ministarstava koja predvode muškarci, a 43/120 mesta u trenutnom sazivu Skupštine Kosova pripada ženama.

Ipak, iako su ovi primeri ohrabrujući, ne moraju nužno da kompenzuju različite slojeve rodni dispariteta kada je u pitanju učešće žena u izgradnji mira i politici u većem obimu. Još uvek postoje stereotipi o uključenosti žena u bezbednosne strukture. Štaviše, iako je postignut napredak sa usvajanjem kvote od 30% zastupljenosti žena na izborima, nije dostignut pun nivo pariteta (50% kako to zahteva Zakon o ravnopravnosti polova), niti su otklonjene elementarne prepreke sa kojima se žene suočavaju pre nego što se odluče za političku karijeru. Takva realnost postoji kao rezultat patrijarhalnog načina razmišljanja koji opstaje na Kosovu kada je u pitanju institucionalna moć. Stoga se mora ponoviti da iako postoji napredak ka rodnoj pravdi u određenoj meri, potreba da se proširi i održi zamah napretka ostavlja prostora za želju. Drugim rečima, potreba da se radi dublje u prekidu ciklusa patrijarhalnog načina raspodele moći na Kosovu je velika.

Stoga, osim razotkrivanja situacije (ne)uključenosti žena na Kosovu u mir, bezbednost i politiku, ovo poglavlje će takođe nastojati da identifikuje faktore koji ometaju unapređenje rodno pravednije i rodno ravnopravnije bezbednosno i političko okruženje na Kosovu.

Žene, mir i bezbednost

„Nema odluka o ženama bez žena“.

Thornton i Whitman teoretski definišu koncept Žene, mir i bezbednost (WPS) kao „učenje iz različitih disciplina i diskursa, uključujući političke nauke, međunarodne odnose i sociologiju“. U kontekstu Kosova, ovaj koncept se najvećim delom uglavnom primenjuje u smislu nasleđa rata iz 1999. i posleratnog procesa izgradnje mira/dijaloga sa Srbijom koji traje do danas. Pored toga, kada se govori o domaćoj političkoj sceni, kao što je pomenuto na početku poglavlja, pitanje rodno ravnopravne zastupljenosti žena u politici je zadobilo pažnju, ali ne u željenoj meri. Pored toga, pošto Kosovo i dalje teži ka većem priznanju od četiri zemlje članice NATO-a (Slovačke, Grčke, Španije i Rumunije) i pet zemalja koje ne priznaju EU (poslednje četiri plus Kipar), spoljna politika ostaje ključna tačka koja zaslužuje pažnju u smislu definicije WPS na Kosovu kako su definisali Thornton i Whitman. Pre nego što uđemo u detalje u vezi sa poslednjim, ovaj deo potpoglavlja će se u početku usredsrediti na mir i bezbednost.

Rezolucija 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, koja je usvojena 2000, posvećena je promovisanju i unapređenju učešća žena u izgradnji mira, mirovnim pregovorima i održivosti na lokalnom i nacionalnom nivou. Ova Rezolucija se poklopila da bude uvedena godinu dana nakon završetka rata na Kosovu. Iako poziva na uključivanje žena u procese donošenja odluka o miru i bezbednosti, Rezolucija 1325 takođe naglašava da su žene među najviše pogođenim u sukobima.

Zaista, osim što su ubijale i progonile tokom rata 1999, srpske vojne snage su silovale oko 20.000 žena (i muškaraca) na Kosovu. Međutim, iako su seksualno zlostavljanje i silovanje korišćeni kao oružje rata za aktivno slabljenje stanovništva Kosova, to nije sprečilo žrtve i aktiviste da progovore. S druge strane, iako su bile ciljane žrtve, rat sa Srbijom nije sprečio neke aktivistkinje na Kosovu da daju svoj doprinos da se čuje glas Kosova. Prema istraživanju koje je sproveo Džordžtaun Institut za žene, mir i bezbednost, aktivizam žena na Kosovu tokom rata, iako uglavnom

neprimećen, bio je prisutan i značajan. Na primer, tokom rata, žene su uspostavile mreže širom sela i zajednica u kojima su pružale obrazovanje deci kako bi ih odvratile od surove stvarnosti na terenu. U izveštaju dalje piše: „Iako žene nisu bile u velikoj meri uključene u formalne mirovne pregovore koji su okončali neprijateljstva na Kosovu, one su igrale ključne uloge u civilnom društvu pre rata i aktivno su tražile načine da učestvuju u naporima za obnovu. Na osnovnim nivoima, i u nezvaničnim kanalima, žene su radile na miru i stabilnosti u svojim zajednicama“. Flora Macula, aktivistkinja za rodnu pravdu i sama bivša aktivistkinja u to vreme, i koja je radila kao odgovorna službenica u UN Women na Kosovu savetujući regionalni program UNSCR 1325, govorila je detaljnije o ovim nalazima dodajući da su aktivistkinje na Kosovu bile one koje su se borile za pristup „nema odluka o ženama bez žena“ odmah nakon završetka rata.

Štaviše, odajući priznanje za deo ženskog aktivizma u posleratnoj situaciji na Kosovu, Macula je posebno pozdravila rad Edite Tahiri koja je sedam godina radila kao glavna pregovaračica u dijalogu sa Srbijom. Međutim, na pitanje o uključenosti žena u aktuelni proces dijaloga sa Srbijom, Besa Luzha, aktivistkinja civilnog društva za rodna pitanja od neposredno posle rata, izjavila je da danas učešće žena u ovom pitanju nije zadovoljavajuće pošto je samo jedna žena prisutna u pregovaračkom timu Vlade Kosova. Pored toga, Macula je dodala da mir i bezbednost imaju različite slojeve. Ona je insistirala na tome da žene daju rana upozorenja tokom sukoba, ali su muškarci ti koji na kraju donose konačne odluke. Kao da je zastupljenost žena kratkog veka, a na kraju veće odluke donose muškarci, zaključila je Macula. Mora se napomenuti da su čak i na globalnom nivou, od 1990. do 2019, samo 13% pregovarača i 6% potpisnika tokom mirovnih procesa bile žene.

Vraćajući se na mesto gde se Kosovo nalazi u pogledu implementacije Rezolucije 1325, Kosovska agencija za ravnopravnost polova (koja je zvanični deo Kancelarije premijera) usvojila je odredbe Rezolucije 1325, izrađujući Nacionalni akcioni plan (NAP) 2014, pri čemu se Vlada Kosova obavezala da će obezbediti 51% sredstava koja su potrebna za ovu politiku. Tri glavne svrhe ovog NAP-a su sledeće:

- a. Povećanje uloge žena u donošenju odluka i izgradnji mira.
- b. Uklanjanje rodnog jaza u bezbednosti.
- c. Omogućavanje pristupa pravdi za žrtve seksualnog nasilja u vezi sa sukobom.

Skoro deset godina od usvajanja NAP-a, teško je izmeriti u kojoj meri je Kosovo izvuklo koristi od ove politike zbog odsustva sistematske procene njegove primene. Ipak, postoji niz pozitivnih pomaka koje je Kosovo zabeležilo u ovom aspektu i šire. U intervjuu sa Vlorom Tuzi Nushi, šeficom Kancelarije UN Women na Kosovu, otkrili smo da je pored 1325, Kosovo zaista preduzelo nekoliko značajnih koraka u usvajanju globalnih inicijativa i rezolucija za eliminisanje rodne diskriminacije tako što je među prvim zemljama Zapadnog Balkana u svoj Ustav unelo kako CEDAW (Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena), tako i Istambulsku konvenciju (Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici).

Jedna od najvećih prednosti usvajanja NAP-a 1325 je u tome što je pored toga što su žene vodile mirovni pregovarački proces tokom sedam godina, proces takođe doveo do priznavanja statusa preživelih CRSV (seksualno nasilje povezano sa ratom). Kao rezultat ovog priznanja, gde se primer Kosova pominje globalno, preživele dobijaju doživotne penzije i ekonomsko osnaživanje, što ujedno doprinosi razbijanju stereotipa o tako osetljivim temama. Dakle, „Kosovo na neki način prednjači u mnogim međunarodnim obavezama tako što ih uključuje u Ustav, a istovremeno usklađuje svoj pravni okvir u skladu sa ovim međunarodnim konvencijama i ugovorima“, zaključuje Nushi.

Štaviše, aktivizam civilnog društva je u velikoj meri doprineo i ovom aspektu. U 2022, Mreža žena Kosova (MŽK), jedna od ključnih organizacija civilnog društva koja se bavi unapređivanjem prava žena na Kosovu, objavila je knjigu pod nazivom Činjenice i priče o Rezoluciji 1325 na Kosovu, koja je predstavila nekoliko nalaza o tome koliko daleko je Kosovo napredovalo u primeni 1325. Knjiga ima posebnu tabelu u kojoj se meri rezultat prema pokazateljima gde je Kosovo zabeležilo napredak ili nazadovanje u adresiranju rodne ravnopravnosti u oblastima koje se odnose na preporuke 1325. Štaviše, u knjizi se navodi da je rezolucija, iako „krezuba“, tj. nije pravno obavezujuća, poslužila kao smernica za osnaživanje uloge žena u različitim nivoima bezbednosti, rodne ravnopravnosti i ekonomskog razvoja. Pored toga, u knjizi se takođe naglašava da žene i devojke ne treba posmatrati samo kao žrtve, već treba da budu uključene u proces donošenja odluka kao aktivne učesnice na svim nivoima i sektorima društva, posebno zato što se odluke tiču njih. Otuda i citat „Nema odluka o ženama, bez žena“ što je odjeknulo i tokom Konferencije o ženama, miru i bezbednosti koju je organizovala Kancelarija predsednice Kosova Vjose Osmani u oktobru 2022.

Međutim, kao što sugerise i poglavlje ove studije, dok je uključivanje žena u mir, bezbednost i politiku zabeležilo određene pozitivne korake (uključujući usvajanje međunarodnih rezolucija i tako dalje), još uvek ima prostora za napredak, a put za postizanje ovog ograničenog napretka suočio je bio prepun prepreka. Na primer, dodatni nalazi knjige Činjenice i priče o Rezoluciji iz 1325 opisuju kako su

aktivistkinje neposredno nakon rata na Kosovu istrajale da budu uključene u izradi politika jer su se u mnogim slučajevima suočavale sa otporom kako predstavnika određenih međunarodnih misija, tako i muškaraca političara na Kosovu. Na primer, u uvodu uspostavljanja pregovora o statusu Kosova, na pregovorima u Beču 2006. nije bilo žena. „Ovo je bio neuspeh. Ali to nije neuspeh žena, jer su žene bile proaktivne. To je bio neuspeh muškaraca“, zaključuje se u knjizi MŽK-a.

Ovi diskriminatorski slučajevi, ipak nisu sprečili žene na Kosovu da nastave svoj aktivizam. U stvari, takav otpor je takođe inspirisao kosovske žene da uspostave mreže saradnje ne samo sa ženama unutar zemlje, već i širom regiona. Na primer, MŽK je zajedno sa Ženama u crnom (organizacija žena iz Beograda koje su protestovale protiv genocidnih ratova Srbije na Kosovu i u Bosni) osnovala Žensku koaliciju za mir. Saradnja je išla i dalje od Kosova i Srbije, pri čemu je Edita Tahiri, koja je učestvovala u organizaciji, postala deo Regionalnog zagovaranja žena za mir, bezbednost i pravdu u jugoistočnoj Evropi.

Postoje dodatne aktivnosti koje su preduzele žene na Kosovu koje su za pohvalu kada je u pitanju praćenje potrage za pravdom nakon rata na Kosovu. Neke koje bi trebalo spomenuti su sledeće: Bivša predsednica Atifete Jahjaga osnovala je Nacionalni savet za žrtve seksualnog nasilja tokom rata na Kosovu. Sličan posao obavlja i NVO KRTC (Kosovski centar za rehabilitaciju i traumu). U leto 2015, predsednica Jahjaga je, zajedno sa nekoliko poslanica i Kancelarijom premijera Kosova, takođe postavila spomenik „Heroinat“ da bi odali priznanje njihovoj žrtvi i odanosti. Takođe je izradila nacrt Prištinski principi o „unapređenju žena u bezbednosti i pravdi, ekonomskom osnaživanju i političkom predstavljanju“. Što je najvažnije, 2019, u pisanom svedočenju pred Odborom za spoljne poslove Predstavničkog doma SAD, bivša predsednica Jahjaga je govorila o kosovskim ratnim žrtvama: Potraga za pravdom, sa naglaskom na žene kao žrtve terora srpskih snaga.

Ovo su uspešne inicijative i trebalo bi da inspirišu više delovanja žena iz svih sektora u kosovskom društvu za aktivizam u miru i bezbednosti. Zaista, nalazi iznad ukazuju da su žene na Kosovu često morale da ulože nadljudske napore kako bi se čuo njihov glas i njihove odluke bile sprovedene. Možda bi bilo pošteno tvrditi da ukoliko ne bi bilo samih žena koje su se zalagale za ove odluke kako bi se uspostavilo rodno pravednije društvo, takve politike teško da bi došle na dnevni red u svetu u kojem dominiraju muškarci u izradi politika, uprkos činjenici da su same žene glavna žrtva-meta kada je reč o miru i bezbednosti. Žalospo je da u patrijarhalnom društvu na Kosovu stigma i dalje postoji i da se žene i dalje bore da se osećaju prijatno da održe svoje stavove i podele svoje priče.

Žene Lokalna, nacionalna i spoljna politika

„Rodni napredak, ali nema rodnoeg pariteta.“

U izveštaju Džordžtaun instituta za žene, mir i bezbednost navodi se da „na Kosovu žene igraju sve kritičniju i raznovrsniju ulogu u političkom razvoju zemlje. Njihov uticaj je doveo do nekoliko ključnih pomaka u politici, posebno u pogledu imovinskih prava žena i dijaloga sa Srbijom. Ipak, one se i dalje suočavaju sa preprekama na putu ka punom političkom osnaživanju, najznačajnijim kulturnim stavovima i sistemu političkih partija“. Ovaj fenomen je pokrenut i potvrđen od strane nekoliko izveštaja drugih istraživačkih centara, okruglih stolova i diskusija na visokom nivou kada je u pitanju učešće žena u politici na Kosovu. Stoga će to takođe biti jedna od tačaka koje će ova analiza takođe nastojati da razjasni.

Pregled zastupljenosti žena u nacionalnoj, lokalnoj i spoljnoj politici

Parlamentarni izbori koji su održani na Kosovu u februaru 2021. smatrani su generalno uspešnim u smislu povećanog napretka ka zastupljenosti žena. Žene su osvojile 43/120 mesta. Iako je zakon o zakonodavnoj kvoti od 30% pozitivno uticao na ove rezultate, svakako je vredno napomenuti da su 34 od 43 mesta dobijena bez kvote. Štaviše, od petnaest ministarstava konstituisanih u kabinetu sadašnjeg premijera, pet žena drži ministarsko mesto (ministarka pravde, ministarka prosvete, ministarka privrede, ministarka industrije, trgovine i infrastrukture i ministarka spoljnih poslova) i dve žene zamenice premijera, a žene su predsednice u četrnaest skupštinskih odbora. Prema izveštaju NDI koji je usredsređen upravo na ovu temu, u poređenju sa 2015, u 2021. je zabeležen značajan napredak. Naime, Kosovo je u fazi prekretnice u pogledu povećanog učešća žena u politici, posebno u poređenju sa prethodnim izborima. Međutim, to ne znači da više nema mesta za kritiku. Opterećenja kroz koja žene moraju da prođu pre nego što se odluče da se bave političkom karijerom i dalje postoje, što znači da takve momentume možda ne treba uzimati zdravo za gotovo. Može se tvrditi da bi u stvari trebalo da služe kao osnova za podsticanje holističkog pristupa u smislu pažljivog praćenja ovog pitanja otkrivanjem i rešavanjem dvostrukih tereta sa kojima se žene suočavaju prilikom odlučivanja da se bave političkom karijerom, i, na kraju, imaju za cilj da uspostave okruženje u kojem se može uspostaviti potpuni paritet za rodno ravnopravno učešće u politici.

Kada su u pitanju lokalni izbori i stepen zastupljenosti žena na Kosovu, slika je daleko manje progresivna. Kosovo je imalo samo jednu ženu kao gradonačelnicu 2013-2017 – gradonačelnicu opštine Đakovice, Mimozu Kusari-Lilu. Lokalni izbori su uglavnom fokusirani na glavni grad Prištinu. Na poslednjim lokalnim izborima 2021. godine bilo je samo 14 kandidatkinja za gradonačelnike, od ukupno

166 kandidata za gradonačelnike. U poređenju sa prethodnim lokalnim izborima 2013. i 2017. došlo je do povećanja broja kandidatkinja, što ipak ne znači da ne postoji velika razlika između muškaraca i žena kandidata za gradonačelnike na Kosovu. Na lokalnim izborima 2021. dve žene su izabrane za gradonačelnice, i to u opštinama sa srpskom većinom, Gračanici i Ranilugu, što ipak odražava nedostatak konkurencije u toj zajednici. Arta Berisha, istaknuta novinarka o rodnoj ravnopravnosti sa Kosova tvrdi da, iako je Kosovo zabeležilo značajan napredak u pogledu uloge žena u politici (čitaj: parlamentarni izbori), kada su u pitanju lokalni izbori, put do jednakih mogućnosti nije pozitivan. Zapravo, situacija se nije popravila u odnosu na prve lokalne izbore u 2000. „Na primer, 2000. broj kandidatkinja za skupštinu bio je 1.322. Od 5.239 kandidatkinja za skupštine opština u 2021, samo 1.943 su bile žene, ili samo oko 37 odsto“, zaključuje Berisha.

Konačno, u pogledu zastupljenosti žena u spoljnoj politici, situacija se može oceniti kao delimično progresivna, ali i ovde je potrebno poboljšanje. Sadašnja ministarka spoljnih poslova je žena, dok predsednici Odbora za spoljne poslove i Odbora za evropske integracije pripadaju ženama. Međutim, kada je reč o diplomatiji u inostranstvu, u širem obimu, većinu ambadorskih funkcija i dalje imaju muškarci. Od 34 ambasade u inostranstvu (uključujući i kancelariju za veze u Srbiji), 11 ambasadora su žene, u poređenju sa 23 koje pripadaju muškarcima.

Kada je reč o zastupljenosti kosovskih žena u diplomatskim misijama u inostranstvu, Vlora Tuzi-Nushi tvrdi da rezultat može biti pravičan, ali ne i odličan. „Bila bi to odlična inicijativa da se pojača snažnija debata o feminističkoj spoljnoj politici na Kosovu“, tvrdi Nushi. To je zato što se feministička spoljna politika ne odnosi samo na imenovanje žena za ambasadorke, već na bezbednost i osiguranje koje im treba pružiti. Za razliku od muškaraca, koji prihvataju ambadorske pozicije kada im se iste ponude, ne brinući previše o modalitetima zauzimanja te pozicije, žene često oklevaju da to učine jer su svesne dodatnih implikacija koje posao donosi. Takve implikacije uključuju porodicu koju moraju povesti sa sobom, da li će moći da priušte brigu o deci (ako imaju decu), da li je škola pokrivena za njihovu decu ili čak da li će moći da zadrže poziciju ambasadorke ako nova politička stranka dođe na vlast na Kosovu i moraju biti zamenjene, pri čemu bi morale da brinu da li će ostati nezaposlene. Dakle, ovaj slučaj ukazuje da Kosovu zaista treba novi progresivni pristup u usvajanju feminističke spoljne politike. Imajući u vidu značaj da Kosovo bude pažljivo predstavljeno u inostranstvu i potrebu da se ojača međunarodni subjektivitet Kosova, ovo bi predstavljalo pozitivan korak u pravom smeru ako bi Vlada Kosova, zajedno sa svim relevantnim akterima, uložila u promovisanje i sprovođenje feminističke spoljne politike tako da žene mogu da zauzmu diplomatske pozicije bez brige o teretima sa kojima se obično i tradicionalno suočavaju žene.

Štaviše, kada je u pitanju feminističko političko učešće u političkim partijama, 2005. je nekoliko političarki sa Kosova osnovalo klub poslanica koji je aktivan do danas. Političke stranke su osnovala odgovarajuće foruma žena kako bi se pozabavile pitanjem rodne pravde u političkom sistemu. Međutim, iako to mogu biti pozitivni znaci, u klub poslanica

i na foruma žena uglavnom dolaze žene. Besa Luzha ima kritički pristup prema ovome jer je rekla: „Sve što je u vezi sa rodom ostaje unutar tih klubova, a retko ih prevazilazi“. Štaviše, dok su političke partije u okviru svojih institucija osnovala forum žena, istraživanja pokazuju da ova pitanja uglavnom ostaju u okviru upravo ovih krugova. Kao što i potvrđuje izveštaj NDI, „Žene su ograničene ili se ograničavaju da se bave stereotipnim ženskim pitanjima i isključene su iz tema kao što su ekonomija i odbrana“. Zaista, od 2021. u Kosovskoj policiji, samo 15% od 9.100 regruta su žene. Isto tako, u Kosovskim snagama bezbednosti samo 11% od 2.500 regruta su žene. Kosovo nikada nije imalo ženu u sedištu Ministarstva odbrane; dok je u skupštinskom odboru za odbranu i bezbednost samo jedna žena koja je članica odbora.

Imajući sve ove elemente na umu, može se zapitati koji su to faktori koji sprečavaju žene da imaju pravedniji pristup donošenju odluka – uključujući mir, bezbednost i politiku. Pre svega, potrebno je više uraditi u pogledu pravnog aspekta. Kosovo nije uskladilo dva sukobljena zakona u vezi sa rodnom zastupljenošću. Zakon o izbornoj kvoti se primenjuje, ali ne i zakon o RP, koji određuje 50% u svim zakonodavnim, izvršnim i javnim institucijama. Štaviše, političke stranke ne ulažu u pripremu žena za izbore, upravo zbog postojanja zakonodavne kvote, što za političke stranke predstavlja manji „teret“ za ulaganje jer kvota garantuje mandate. Štaviše, nisu samo političke stranke te koje ne ulažu u žene za političko predstavljanje. Mediji su takođe ti koji igraju značajnu ulogu u ovom aspektu. Istraživanja pokazuju da su se tokom predizborne kampanje 2021. neki mediji više usredsređivali na fizički izgled žena nego na temu njihovih predizbornih govora. Nasilje, uključujući verbalno i emocionalno, takođe je bilo prisutno – što su takođe delimično radili i mediji. Osim ovog nepravdnog predstavljanja žena u medijima, primećeno je da je tokom lokalnih izbora 2021. u TV debatama o izborima došlo do enormnog odstupanja u zastupljenosti žena, kao što je prikazano na slici ispod.

Tabela 2:

Zastupljenost žena u televizijskim debatama tokom izbora

Učešće žena u televizijskim debatama	Muški učesnici	Žene učesnic
Lokalni izbori i analiza u RTK	80	20
Избори на време у КТВ	25	3
Rubikon u Klanu Kosova	35	3
Pressing na T7	63	9
Context na ATV	21	1
Debat Plus na TV Dukagjini	58	1

Izvor: Kosovo 2.0

Dok je u septembru ove godine Skupština Kosova donela zakon o rodno zasnovanom nasilju i nasilju u porodici, koji se u definicijama delokruga zakona bavi i političkim nasiljem i uznemiravanjem, ostaje da se vidi da li će se ovaj zakon primeniti ili ostati samo na papiru, kao i većina drugih zakona koji se odnose na rodnu diskriminaciju.

Konačno, retko kada društvo i političke partije priznaju činjenicu da se žene suočavaju sa dvostrukim opterećenjem kada je u pitanju njihova karijera. To je zbog činjenice da se od njih očekuje da rade i posao sa punim radnim vremenom u svom zanimanju, kao i da se brinu o potrebama porodice. Ovo je trajni faktor koji je istorijski sputavao žene da odluče da se bave političkom karijerom.

Prema nekim istraživanjima javnog mnjenja na Kosovu u vezi sa izborima i zastupljenošću žena u političkoj sferi, žene se doživljavaju kao „poštenije“, „saosećajnije“ i „inteligentnije“ od muškaraca od strane značajnog dela birača. Kao što su primeri prikazani na početku ovog poglavlja, žene na Kosovu su zaista preduzele inicijative koje su zaista nastojale da naprave pozitivnu promenu u društvu, čak i ako je to bilo u manjim zajednicama i pod teškim uslovima – kao što je bio slučaj tokom i posle rata. Štaviše, neki teoretičari tvrde da uključivanje žena u izradu politika poboljšava kvalitet političkih procesa, s obzirom na to da one imaju tendenciju da budu više „saradničke i manje korumpirane“ pružajući raznovrsnost perspektiva, a samim tim i robustniji i proces većanja u izradi politike.

Imajući u vidu sve ove elemente, može se postaviti nekoliko dodatnih pitanja. Na primer, kako se može doprineti povećanju rodno ravnopravnije zastupljenosti u društvu? Ako su žene dokazale da njihova uključenost u mir, bezbednost i politiku može biti plodonosna, zašto politički establišmenti nisu učinili više da postignu potpuni rodni paritet? Za

mladu zemlju kao što je Kosovo, s obzirom na značaj jačanja demokratije i socijalne pravde, obezbeđivanje uslova i uklanjanja barijera za zastupljenost žena je neophodno. Učešće žena u političkim procesima se poziva i na demokratske principe, jer je to individualno pravo svih građana jedne države, uključujući i žene. Dakle, „nedostatak učešća žena predstavlja demokratski deficit“ koji predstavlja pretnju po „stabilnost države i podrija sam njen karakter demokratije“.

Ukratko, slika koju pružaju nalazi ovog potpoglavlja ukazuje na to da iako je Kosovo možda zabeležilo pozitivne prekretnice za ublažavanje deficita u učešću žena u miru, bezbednosti i politici, još uvek treba da pređe dug put da bi se potpuno eliminisao taj deficit. Opterećenja koja nastaju kao rezultat inherentnih mizoginih ponašanja u političkim strankama, u medijima, kao i u društvu u celini se moraju srušiti i napredovati ka progresivnoj agendi za rodnu pravdu. Da bi se omogućila konzistentnija primena postojećeg zakonodavstva i veći napredak prema ovom pitanju, mora se primeniti holistički pristup. To je pristup u kojem sve moguće zainteresovane strane treba da doprinesu kako bi se omogućilo okruženje koje ženama pruža jednake mogućnosti za učešće u mirovnoj, bezbednosnoj i političkoj agendi. Ovi akteri uključuju, ali nisu ograničeni na: vladu, civilno društvo, medije, pa čak i ljude u uskim krugovima žena. Kako Kosovo radi na jačanju svoje demokratije na svom putu da postane potpuno ohrabreno perspektivom EU, od najveće je važnosti da poštuje važne preduslove za rodnu pravdu.

¹LIGJI NR. 08/L-185 PËR PARANDALIMIN DHE MBROJTJEN NGA DHUNA NË FAMILJE DHUNA NDAJ GRAVE DHE DHUNA NË BAZA GJINORE.

Poglavlje 5

Dinamika moći specifična za rod

Na globalnom nivou, rodne razlike u ljudskom kapitalu su evidentne i često u velikoj meri na njih utiču rodne razlike u drugim oblastima. Reskin i Bielby (2005) identifikuju da društvena stratifikacija proizilazi iz upornih i sistemskih dispariteta u raspodeli resursa zasnovanih na individualnim karakteristikama. Ovaj fenomen je doveo do koncentracije žena u profesijama koje su usko povezane sa negom, negovanjem i međuljudskim interakcijama – tipično za oblasti koje karakterišu niže naknade, ograničeni kanali za napredovanje i veća učestalost zapošljavanja sa skraćenim radnim vremenom (Garcia-Mainar et al., 2018). Suprotno konvencionalnoj ekonomskoj tvrdnji da žene dobrovoljno biraju zanimanja koja smatraju prikladnijim (MacPherson i Hirsch, 1995), nedavna istraživanja osporavaju ovu ideju otkrivajući smanjenje rodni jazova u obrazovanju i iskustvu (Goldin, 2006), dok i dalje postoji rodna segregacija u zanimanjima (Blau i Khan, 2016). Kosovo takođe odražava smanjenje rodne razlike u ljudskom kapitalu, o čemu svedoči više žena koje se upisuju i završavaju tercijarno obrazovanje nego muškarci (KAS, 2023). Ipak, uprkos opštem obrazovnom paritetu, uočljivi obrasci segregacije i dalje postoje u izboru predmeta i preferencijama u karijeri, čime se nastavlja profesionalna segregacija. Kosovo se i dalje suočava sa oštrim rodni razlikama u obrazovanju, razvoju ljudskog kapitala i društvenim normama. Istorijski gledano, ove razlike su se manifestovale na različite načine, utičući na pristup obrazovnim mogućnostima, utičući na izbore u profesiji, oblikujući akumulaciju ljudskog kapitala i jačajući ukorenjene društvene norme.

Obrazovanje i ljudski kapital

U obrazovanju na Kosovu, stope pohađanja osnovnog i srednjeg obrazovanja su slične za dečake i devojčice. Međutim, stopa pohađanja predškolskih ustanova i vrtića je niska za oba pola, što ima posledice na šire aspekte društva i ekonomije. Odsustvo pristupačnih i kvalitetnih vrtića utiče na učešće dece u organizovanom učenju u ranom uzrastu, pri čemu samo 15% dece uzrasta 3-5 godina pohađa takve programe (MICS, 2019). U univerzitetskom obrazovanju, više žena upisuje osnovne programe na javnim univerzitetima, dok više muškaraca studira na privatnim univerzitetima. Ova razlika se može pripisati većoj spremnosti roditelja da plate školovanje za svoje sinove ili ćerke koje pokazuju bolji učinak od sinova u srednjem obrazovanju i imaju povlašćeni tretman kada se prijavljuju na javne univerzitete. Najnoviji podaci Ministarstva obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija pokazuju da su 2020. 65% diplomiranih studenata javnih univerziteta bile žene, dok su na master programima 54% diplomiranih bile žene (MONTI,

2023). Međutim, i dalje postoje razlike u izboru koncentracije i fakulteta za učenje između muškaraca i žena.

Što se tiče obrazovnih izbora, LEAP studija iz 2018. otkrila je rodne disparitete u odlukama srednjoškolaca pri izboru univerzitetskih predmeta. Dečaci se obično odlučuju za smerove koji zahtevaju više matematičkih veština i usklađivanje sa muškim osobinama, kao što su računarstvo, ekonomija, inženjering, poljoprivreda i fizičko vaspitanje. Nasuprot tome, devojke biraju smerove i profesije koje zahtevaju veće verbalne veštine i koje su u skladu sa očekivanjima brižne prirode za devojčice, uključujući oblasti kao što su medicina, obrazovanje i psihologija (Demukaj et al., 2019). Ovi dispariteti i dalje postoje kada muškarci i žene izlaze na tržište rada i dovode do profesionalne segregacije, što je detaljno obrađeno u poglavlju 2.

Studija Rapoporta i Thibouta iz 2016. u Australiji ukazuje da dečaci i devojčice uzimaju u obzir buduću zaradu kada biraju obrazovne puteve, a kada se uzimaju u obzir razlike u rezultatima testova i buduća zarada, nema rodno uticaja u donošenju odluka (Rapoport & Thibout, 2016). Međutim, postoje značajne razlike u obrazovnim izborima koje prave dečaci i devojčice, posebno u izboru smera studiranja u pogledu uslova za upis i mogućeg trajanja studija. Studija dalje otkriva da dečaci često više cene svoje percipirane veštine, merene rezultatima testova, nego devojčice, posebno na prestižnim ili konkurentnim putanjama studiranja (Rapoport & Thibout, 2016). Rezultati sugerisu da bi smanjenje rodno jaza u platama nakon sticanja diplome moglo da utiče na izbore u obrazovanju, kao i da bi poboljšanje percepcije devojaka o njihovim veštinama, posebno u nauci, moglo da dovede do raznovrsnijeg upisa na poslove visokog ranga (Rapoport & Thibout, 2016). Iako ovi nalazi ne pokazuju potpunu sliku, oni objašnjavaju nešto od donošenja odluka između dečaka i devojčica u smislu njihovog obrazovnog puta. Uzori i poboljšana percepcija veština za devojčice su od ključnog značaja, ali način na koji se politike formulišu i sprovode je ključan za promenu ishoda, posebno u osporavanju rodni normi i poboljšanju rodni ishoda u celini. Studija Monkmana i Hoffmana pokazuje da dok politički diskurs daje prioritet obrazovanju devojčica, studija tvrdi da često marginalizuje ulogu roda u razumevanju složenosti obrazovanja sve dece (Monkman & Hoffman, 2013). Autori navode da politički diskurs teži da pojednostavi složena društvena, kulturna, politička i ekonomska pitanja, što dovodi do inicijativa koje se možda ne bave osnovnim uzrocima rodne nejednakosti.

Ovo je ključno posebno na Kosovu, gde je većina intervencija razvijena na osnovu uspešnih ishoda u drugim kontekstima i zemljama. Studija naglašava potrebu da se

razume kako tekst politike oblikuje uokvirivanje obrazovnih pitanja, naglašavajući značaj osporavanja neupitnih pretpostavki, konkretno, sugeriše da politički dokumenti, dok prenose široke ideje na globalnom nivou, selektivno prenose određena pitanja, dok izostavljanje važnih tema može uticati na efikasnost inicijativa (Monkman & Hoffman, 2013). Monkmanova i Hoffmanova studija kritikuje usko okvire obrazovne politike za devojčice ne potkopavajući pozitivan rada na terenu, međutim, rezultati se razlikuju u drugim pojedinačnim zemljama

Pristup zdravstvenoj zaštiti i reproduktivnim pravima

Kosovo se suočava sa izazovima u pružanju adekvatne zdravstvene zaštite i zdravstvenih usluga. Studije organizacija civilnog društva pokazuju da se žene susreću sa većim preprekama u pristupu zdravstvenoj zaštiti, pri čemu je 23% žena izjavilo da njihovi muški partneri odlučuju kada mogu da posete lekara. Ovaj procenat je još veći u ruralnim sredinama i među ženama bez ličnih prihoda (Farnsworth et al., 2016). Nedostatak finansijske nezavisnosti, zajedno sa kulturološkim barijerama, otežava ženama pristup zdravstvenoj zaštiti, posebno u pogledu reproduktivnog zdravlja. Ista studija koju je sprovedla Mreža žena Kosova otkrila je da je samo 35% ispitanica bilo svesno da lokalni porodični zdravstveni centri nude usluge reproduktivnog zdravlja, što je zauzvrat uticalo na upotrebu kontracepcije, a samo 11% žena je prijavilo upotrebu savremenih kontraceptivnih metoda. Iako je stopa rađanja na Kosovu opala u skladu sa socio-ekonomskim razvojem, ovaj trend je izazvao zabrinutost među različitim akterima. Pad stope rađanja, sa 2,96 dece po ženi u 2000. na 2,00 dece po ženi u 2018. (Svetska banka, 2019), pokrenule su rasprave o Zakonu o radu i zakonodavstvu koje reguliše porodiljsko, očinsko i roditeljsko odsustvo.

Pristup brizi o deci

U ispitivanjima političkih intervencija u različitim ekonomijama u tranziciji i ekonomijama u razvoju, istraživači su dosledno primećivali pozitivan uticaj podrške za brigu o deci na zapošljavanje žena, preduzetništvo i uključivanje u poljoprivredne aktivnosti (Todd, 2013). Ovaj trend obuhvata privrede sa različitim nivoima razvoja i obuhvata žene različitog uzrasta i obrazovanja. Na Kosovu, žene se suočavaju sa porodičnim obavezama i odgovornostima za brigu o deci kao glavnom preprekom njihovom ekonomskom učešću, što utiče na one koje su zaposlene, nezaposlene, neaktivne ili uključene u preduzetništvo. Dok značajan broj žena koje ne rade ovo identifikuje kao glavnu prepreku, čak i zaposlene žene veruju da bi bolji pristup brizi o deci poboljšao njihove izglede za zapošljavanje i napredovanje u karijeri. Studija Riinvesta iz 2018. otkrila je da je 52% zaposlenih i nezaposlenih žena izjavilo da bi pristup pristupačnoj i visokokvalitetnoj dečjoj nezi pozitivno uticao na njihove rezultate na tržištu rada (Dobranja et al., 2018). Uspostavljanje centara za brigu o deci u zajednici, uz pomoć saradnje između zajednica i opština, bila je uspešna inicijativa. Opština Priština je kao pionir implementirala ove centre na osnovu Zakona o predškolskom obrazovanju i Administra-

ktivnog uputstva o uslovima i mogućnostima za podršku predškolskom obrazovanju od strane zajednice. Ova inicijativa, koja uključuje angažovanje zajednice i opštinsku podršku, efektivno je povećala dostupnost pristupačnih i kvalitetnih ustanova za brigu o deci, ublažavajući značajnu prepreku ekonomskoj aktivnosti žena u Prištini. Proces uključuje angažovanje zajednice, identifikovanje odgovarajućih objekata ili zemljišta, obnovu ili izgradnju, podizanje svesti zajednice, izbor odbora, izbor osoblja i određivanje naknada na osnovu porodičnih prihoda, što rezultuje uspešnim modelom sa povećanim mogućnostima brige o deci u gradu.

Ipak, briga o deci ostaje jedan od glavnih razloga zašto su žene neaktivne na tržištu rada ili rade sa skraćenim radnim vremenom. Svetska banka (2023) je identifikovala 226 institucija koje pružaju obrazovanje u ranom detinjstvu, od kojih su 39 javne institucije, 177 licencirane privatne institucije, a 10 institucije u zajednici. Institucije u zajednici, kao rešenje za probleme sa kojima se sektor suočava, ostaju neiskorišćene kao model brige o deci u velikoj meri, sa samo 10 takvih institucija širom Kosova. Međutim, pozitivan korak napred u pružanju alternativne brige o deci je uspostavljanje javno-privatnih ustanova za brigu o deci, koje rade kroz saradnju između privatnog pružaoca usluga i odgovarajuće opštine. Prema podacima Svetske banke, postoje tri takve ustanove u Prištini, Prizrenu i Kosovu Polju. Ove ustanove funkcionišu slično kao i privatni vrtići, uz određeni nivo podrške od strane opština (Svetska banka, 2023). Na primer, u Prištini opština doprinosi za deo roditeljske naknade, dok u Prizrenu pokriva deo kirije. Međutim, MONTI tek treba da usvoji regulatorni okvir za ove institucije (Svetska banka, 2023).

Ulaganje u alternativne modele brige o deci pruža priliku za proširenje brige o deci, što bi zauzvrat pozitivno uticalo na vreme žena i njihove mogućnosti da se uključe u plaćeni rad, obrazovne aktivnosti, a sve zajedno poboljšalo njihove mogućnosti za angažovanje u aktivnostima koje nisu nege.

Rodno zasnovano nasilje i postupanje

Principi rodne ravnopravnosti i nediskriminacije su otelotvoreni u Ustavu Kosova i Zakonu o ravnopravnosti polova, koji propisuje da ženama i muškarcima treba dati jednake mogućnosti za učešće i tretman u različitim domenima, uključujući politički i javni život, ekonomiju, zapošljavanje, obrazovanje, zdravstvo i socijalnim i kulturnim aspektima (prema Zakonu br. 05/L-020 o ravnopravnosti polova). Međutim, uprkos zakonskom okviru koji ima za cilj obezbeđivanje rodne ravnopravnosti, Kosovo je i dalje pod uticajem patrijarhalnih normi. Procena percepcije javnosti koju je sprovedla UN Women u 2018. je otkrila da se od žena na Kosovu i dalje očekuje da se pridržavaju tradicionalnih rodni normi (UN Women, 2019). Ovo očekivanje je posebno izraženo kod tek udatih žena, koje su često opterećene obavezama u domaćinstvu i staranju. Ovo očekivanje podržavaju i muškarci i žene. Studija je takođe otkrila da muškarci prvenstveno imaju moć donošenja odluka u domaćinstvima, dok žene imaju ograničenu ulogu u

donošenju odluka u domaćinstvu (UN Women, 2019). Izveštaj Mreže žena Kosova ukazuje da su muškarci jedini donosioci odluka o značajnim kupovinama u 35% slučajeva, u poređenju sa samo 10% slučajeva gde žene imaju ovu ulogu. U pogledu važnih porodičnih odluka, muškarci su isključivo odgovorni u 33% vremena, u poređenju sa samo 4% za žene (Analiza stavova, učestalosti i institucionalnih odgovora na nasilje u porodici na Kosovu, Nema više izgovora, n.d.).

Ova dinamika je usko povezana sa ekonomskom nezavisnošću u domaćinstvima. Međunarodna anketa o muškarcima i rodnoj ravnopravnosti (IMAGES) koju su na Kosovu sproveli OEBS i UN Habitat u 2018. je otkrila da je 51% muškaraca izjavilo da su oni koji zarađuju primarni prihod u svojim domaćinstvima, dok je samo 2% identifikovalo svoje partnere kao glavni izvor prihoda (Muška perspektiva o rodnoj ravnopravnosti na Kosovu: Glavni nalazi Međunarodnog istraživanja o muškarcima i rodnoj ravnopravnosti (IMAGES), 2019. Veći procenat ispitanica, 55%, je naveo da su njihovi partneri primarni izvor prihoda. Međutim, studija Instituta Riinvest iz 2017, sa fokusom na zaposlene žene, pokazala je da zaposlene žene koje imaju veće prihode igraju značajniju ulogu u donošenju odluka u domaćinstvu. Studija je takođe otkrila da je veći prihod u direktnoj korelaciji sa učešćem žena u donošenju odluka u domaćinstvu, kako za svakodnevna pitanja, tako i za značajna ulaganja (Mehmeti et al., 2017). Ovo povećano učešće u donošenju odluka je obično bilo u obliku zajedničkog odlučivanja, a ne individualnog donošenja odluka.

Ove rodne norme i različita očekivanja imaju direktan uticaj na pojavu i prirodu rodno zasnovanog nasilja na Kosovu. Rodno zasnovano nasilje u izvesnoj meri prihvataju i žene i muškarci. Prema istraživanju višestrukih indikatora klastera (MICS) koje su sproveli Agencija za statistiku Kosova (ASK) i UNICEF na Kosovu, veća je verovatnoća da žene opravdavaju nasilje u braku u poređenju sa muškarcima (MICS, 2019). Primetno je da postoje razlike u prihvatanju rodno zasnovanog nasilja na osnovu ekonomskog statusa. I žene i muškarci u najsiromašnijim domaćinstvima češće opravdavaju nasilje u braku. Razlike u godinama takođe igraju ulogu, pri čemu mlađi ispitanici (15-19 godina) pokazuju viši nivo prihvatanja rodno zasnovanog nasilja u porodici nego oni uzrasta 20-29 godina. Međutim, generalno, sa porastom starosti raste i prihvatanje nasilja.

Ove razlike u prihvatanju nasilja ukazuju na značajan stepen internalizacije rodno zasnovanog nasilja među ženama. Žene u patrijarhalnim društvima često opravdavaju nasilno ponašanje svojih muževa kao služenje sopstvenim (ženskim) interesima (Javed et al., 202). Sa približno 30% osoba koje nasilje u porodici doživljavaju kao normalan aspekt veze (UN Women, 2018) i sa većom verovatnoćom da će žene opravdati takvo nasilje, i dalje preovlađuju duboko ukorenjene patrijarhalne norme.

Ove norme su priznale i javne vlasti. Kosovski program za rodnu ravnopravnost 2020-2024, usvojen u junu 2020, priznaje da je ekonomsko osnaživanje žena otežano nejednakostima i strukturnim isključenjima iz društveno-ekonomskog života.

Štaviše, zakonodavni okvir na Kosovu prepoznaje rodnu dimenziju, a dodatno je inkorporisao i Ištambulsku konvenciju, usklađujući svoj ustav sa rodnom perspektivom. Nedavno usvojeni zakon proširuje definicije nasilja nad ženama, obuhvatajući rodno zasnovano nasilje i nasilje u porodici. Međutim, u fazi implementacije i dalje postoje izazovi, obeleženi nekažnjavanjem počilaca u okviru pravosudnog sistema i hitnom potrebom za povećanjem ljudskih i budžetskih resursa, koje država mora da obezbedi. Napori ka ekonomskom osnaživanju su u toku, što ilustruju nedavne inicijative. Ministarstvo finansija je predvodilo program koji nudi 70% finansijske podrške poslodavcima koji zapošljavaju žrtve nasilja u porodici, koji obuhvata period od šest meseci. Takve intervencije igraju ključnu ulogu u pružanju mogućnosti ženama da se izvuku iz nasilnih veza. Crpeći inspiraciju iz Hrvatske, gde država podržava žrtve nasilja u porodici uz plaćenu naknadu kako bi im olakšala odlazak iz nasilnog okruženja, Kosovo se kreće ka sveobuhvatnim mehanizmima podrške.

U zaključku, ovo poglavlje naglašava rodno specifičnu dinamiku moći koja prevladava na globalnom nivou, a posebno na Kosovu. Društveno raslojavanje, ukorenjeno u persistentnim rodnim disparitetima u raspodeli resursa, doprinosi koncentraciji žena u profesijama nege koje su obeležene nižim primanjima i ograničenim mogućnostima promocije. Obrazovni sektor na Kosovu pokazuje rodne disparitete u upisu na univerzitet i izboru smerova. Dok žene dominiraju na bačelor programima na javnim univerzitetima, muškarci imaju tendenciju da studiraju na privatnim univerzitetima i odlučuju se za smerove usklađene sa muškim osobinama. Odluke srednjoškolaca u vezi sa univerzitetima takođe odražavaju rodne disparitete, pri čemu dečaci favorizuju oblasti koje zahtevaju više matematičke veštine, dok devojke biraju zanimanja koja su usklađena sa verbalnim veštinama i očekivanjima o staranju.

Pristup zdravstvenoj zaštiti i reproduktivnim pravima na Kosovu predstavlja izazove za žene, posebno one koje ometaju finansijsku zavisnost, kao i kulturne barijere. Briga o deci, ključni faktor u ekonomskom učešću žena, rešava se kroz inicijative zasnovane na zajednici i javno-privatnoj saradnji. Međutim, postoji prostor za dalje širenje i unapređenje alternativnih modela brige o deci kako bi se poboljšale mogućnosti žena za plaćeni rad i obrazovne aktivnosti.

Rodno zasnovano nasilje i dalje postoji na Kosovu, koje je pod uticajem patrijarhalnih normi koje utiču na postupanje žena i moć donošenja odluka u domaćinstvima. Prihvatanje nasilja u braku, posebno među ženama, odražava duboko ukorenjene patrijarhalne stavove. Napori za rešavanje ovih pitanja moraju uzeti u obzir širi društveni kontekst, osporavanje rodni normi i promovisanje ekonomskog osnaživanja kao sastavne komponente inicijativa za rodnu ravnopravnost. Studija naglašava potrebu za preoblikovanjem politika, uključujući sveobuhvatnije razumevanje rodne ravnopravnosti izvan konvencionalnih okvira. Rešavanje ovih višestrukih izazova zahteva holistički pristup, uvažavanje složenosti rodne dinamike na Kosovu i rad na transformativnim promenama.

Poglavlje 6

Intersekcionalnost

U našem početnom poglavlju, naglasili smo značaj holističkog istraživanja rodne (ne)ravnopravnosti. Dok politička ekonomija proširuje našu perspektivu izvan pristupa sa jednim problemom, intersekcionalnost, koju je uvela Kimberlé Crenshaw kasnih 1980-ih, predstavlja temeljni teorijski okvir koji vodi naše istraživanje. Ona dovodi u pitanje pojednostavljene analize društvenih nejednakosti, zalažući se za nijansirano razumevanje diskriminacije i ugnjetavanja.

Intersekcionalnost prepoznaje da pojedinci zauzimaju više društvenih pozicija istovremeno, pri čemu se identiteti kao što su pol, rasa, klasa, seksualnost, ograničene sposobnosti i socio-ekonomski status ukrštaju kako bi stvorili složena iskustva. Kako ju je Crenshaw originalno skovala da bi istakla marginalizaciju crnkinja, intersekcionalnost je evoluirala izvan akademskih krugova, utičući na izradu politika i analizu nejednakosti u različitim oblastima. Kritičari primećuju složenost primene intersekcionalnosti, ali je uticaj očigledan u različitim oblastima kao što su klimatska politika, politika rada, obrazovna politika i još mnogo toga. U specifičnom kontekstu Kosova, intersekcionalno istraživanje etničke pripadnosti se pokazuje veoma rasvetljavajućim, posebno u razumevanju iskustava Romkinja i Aškalijki. Pored toga, u okviru tehnologije, uzimajući u obzir starost, pored roda analizi se dodaje dubina, podstičući sveobuhvatnije razumevanje (Crenshaw, 2017).

Intersekcionalni pristup razaznaje, shvata i ispravlja primere na kontekstualan način, priznajući višestruke identitete koji oblikuju ljudska iskustva. Ova perspektiva otkriva kako se pojedinci, na osnovu svog identiteta, različito susreću sa uslugama poput obrazovanja i zdravstvene zaštite zbog složene dinamike moći. Tradicionalne analize nejednakosti često zanemaruju nijansirana iskustva marginalizovanih grupa, posebno u socijalnoj politici, zdravstvenim inicijativama i reformama obrazovanja, kao što je navedeno u Poglavlju 5.

Da bismo dizajnirali efikasne politike za žene i marginalizovane zajednice, moramo da idemo dalje od površinskog razumevanja. Intersekcionalnost naglašava ulogu roda i drugih faktora koji se ukrštaju u oblikovanju iskustava pojedinaca, što zahteva njihovu integraciju u formulisanje i sprovođenje politike. Ovaj inkluzivni pristup je od ključnog značaja za kreiranje dobronamernih, efikasnih i odgovarajućih politika.

Intersekcionalnost izbegava davanje prioriteta nejednakosti jedne društvene kategorije u odnosu na drugu, zahtevajući kontekstualno razumevanje istorijskih i savremenih

struktura nejednakosti. Ovaj okvir je posebno relevantan za Kosovo, imajući u vidu jedinstvene post-konfliktne izazove koji rezultuju trajnim društvenim i ekonomskim disparitetima. Na Kosovu, intersekcionalna analiza ispituje kako se rod, etnička pripadnost i socio-ekonomski status ukrštaju da bi oblikovali iskustva i pristup resursima. Žene na Kosovu se suočavaju sa izrazitim izazovima u post-konfliktnom oporavku, što je dodatno otežano njihovim etničkim i socio-ekonomskim poreklom. Obrazovne i ekonomske mogućnosti na Kosovu značajno variraju na osnovu ovih intersekcionalnosti. Sledeće potpoglavlje će se baviti time kako se intersekcionalnost primenjuje na zdravstveni sistem na Kosovu.

Analiza slučaja: Intersekcionalni pogled na zdravstvo na Kosovu

Nedostatak adekvatne analize ciljne grupe i nedostatak teorijske osnove mogu objasniti zašto mnoge politike i reforme na Kosovu nisu postigle željene rezultate. Uzmimo, na primer, zdravstveni sistem na Kosovu. Iako su zabeleženi višestruki pokušaji da se sistem decentralizuje i prikloni potrebama stanovništva sa ograničenim ekonomskim i strukturalnim resursima, za jedan rod su ostali faktori zanemareni. Zdravstvena zaštita na Kosovu je obeležena višestrukom strukturom, gde je primarna zaštita bila decentralizovana početkom 2000-ih. Ova promena je stavila odgovornost za primarnu zaštitu u ruke opštinskih vlasti, dok su sekundarna i tercijarna zdravstvena zaštita ostale u nadležnosti Ministarstva zdravlja. Međutim, ova decentralizacija je rezultovala fragmentisanim nadzorom i brojnim izazovima, ometajući efikasno funkcionisanje sistema zdravstvene zaštite (MŽK, 2016).

Uloženi su naponi da se obuče porodični lekari, ali se ova reforma suočila sa značajnim izazovima. Osnovni problem je bilo oklevanje pacijenata da pređu na model primarne zdravstvene zaštite, što je rezultovalo niskim korišćenjem. Umesto toga, ljudi imaju tendenciju da traže specijalističku (sekundarnu) negu, sa sedam regionalnih bolnica i Univerzitetским kliničkim centrom Kosova (UKCK) u Prištini koji služe kao pristupne tačke. UKCK nudi i sekundarnu negu za Prištinu i tercijarnu negu za celu zemlju, ističući svoju ključnu ulogu u zdravstvenoj zaštiti Kosova. Međutim, zabrinjava to što su njihove specifične zdravstvene potrebe često zanemarene unutar strukturalnog okvira. Postojao je istorijski nedostatak naglaske i na pre- i post-natalnoj nezi u okviru zdravstvenog sistema, a pitanja vezana za pol, poput porodijske zaštite, rešavana su tek decenijama kasnije. To je

još više zabrinjavajuće kada se vidi da su žene na Kosovu dosledno pokazivale veće korišćenje zdravstvenih usluga u poređenju sa muškarcima (MŽK, 2016).

Ovu situaciju dodatno pogoršavaju duboko ukorenjene socio-kulturne norme, trajna trauma proistekla iz prošlih sukoba, patrijarhalna očekivanja i opšti nedostatak svesti o dostupnim zdravstvenim uslugama. Ovi faktori se spajaju i stvaraju mnoštvo prepreka koje sprečavaju žene na Kosovu da pristupe zdravstvenoj zaštiti koja im je potrebna, a posebno u preventivnoj nezi kao i reproduktivnom zdravlju. Korišćenje ove dve sfere bi moglo drastično da poboljša zdravlje žena (Hesketh et al., 2004). Dr Izet Sadiku, na primer, navodi da je kampanja usmerena na podizanje svesti o raku dojke na Kosovu rezultovala sa preko 800 više mamografija u 2023. nego prethodne godine (Salon utorkom). Iznenadjujuće, više od polovine ispitanika na Kosovu je izjavilo da nikada nisu prošli opšti zdravstveni pregled, a da se kritični skrining testovi za stanja kao što je rak nedovoljno koriste (MŽK, 2016).

Nedostatak svesti o zdravstvenim uslugama koje su dostupne pogoršava ovaj problem, posebno u kontekstu Kosova. Štaviše, mnogi ispitanici nisu bili svesni da glavni centri porodične medicine nude usluge reproduktivnog zdravlja, što doprinosi maloj upotrebi kontracepcije i većoj incidenci abortusa među ženama na Kosovu nego u proseku u drugim zemljama u razvoju (MŽK, 2016). Ovo poslednje se ne može sa sigurnošću reći jer su postojale samo ankete ispitanika o ovom pitanju, a zvanične brojke nisu dostupne. Pošto javno zdravstveno osiguranje ne postoji, privatno zdravstveno osiguranje je takođe sve slabije, ili tačnije jedva da je prisutno kod žena koje žive u ruralnim područjima. Ovo čini ukrštanje rodni i geografskih dispariteta jasno vidljivim. Samo mali procenat stanovništva se odlučuje za privatno osiguranje, dok većina preferira javne zdravstvene ustanove zbog troškova. U zemljama u kojima je zdravstveno osiguranje i javno dostupno i iscrpno, prosečan pojedinac snosi oko 13% troškova zdravstvene zaštite. Na Kosovu pojedinačni građanin snosi oko 40% troškova zdravstvene zaštite, naglašavajući finansijski faktor u pristupu zdravstvenim uslugama (MŽK, 2016; Svetska banka, 2012). Kvalitet zdravstvene zaštite je još jedan faktor koji utiče na ovaj izbor, a mogućnost da zdravstveni radnici budu zaposleni u privatnim i javnim ustanovama dodatno komplikuje stvar.

Uključivanje intersekcionalnog pogleda i gledanje dalje od samo roda otkriva da se žene u ruralnim područjima i određene etničke pripadnosti suočavaju sa bezbroj socio-kulturnih, finansijskih i geografskih prepreka u pristupu zdravstvenoj zaštiti. Dr Fatmire Kollcaku, poslanica i predsedavajuća Odbora za održivi razvoj Skupštine Kosova, koja je doktorka medicine, je potencirala kako politike treba da formulišu profesionalci koji razumeju ovu oblast (Salon utorkom, 2023). Na primer, Bošnjakinje i Turkinje nailaze na značajnije prepreke od muškaraca iste etničke pripadnosti, kao i više od žena i muškaraca i žena Albanaca. Romske, aškalijske, egipćanske i goranske žene i muškarci se suočavaju sa nekim od najizazovnijih geografskih, finansijskih i kulturnih prepreka. Razumevanje nijansi ukrštanja identiteta u kreiranju efikasnih politika može da pomogne u

prevazilaženju nejednakosti u zdravstvenoj zaštiti sa kojima se ovih zajednica suočavaju (Kancelarija premijera, 2022). Za predstojeću kampanju vakcine protiv HPV-a, zdravstveni i politički profesionalci su potencirali potrebu da se identifikuju i ciljaju ove grupe i pronađu odgovarajući politički mehanizmi (Salon utorkom, 2023). Obično bi identifikovanje ciljane grupe bio lakši zadatak jer je vakcina namenjena deci predpubertetskog uzrasta koja bi po zakonu trebalo da pohađaju školu, međutim, sa većim brojem romske, aškalijske i egipćanske dece koja napuštaju školovanje pre maturske godine, za ove ciljane grupe je potrebno posebno razmatranje. Kod romske, aškalijske i egipćanske dece, a posebno kod devojčica, stope ranog napuštanja škole nisu jedina prepreka u dobijanju zdravstvene zaštite. Rani brakovi među decom predstavljaju dodatne prepreke za dobijanje odgovarajuće nege i pristup zdravstvenoj zaštiti. Takvi brakovi mogu dovesti do ranih abortusa i drugih štetnih uticaja na zdravlje (UNFPA, n.d.). Na taj način, politike se mogu prilagoditi tako da bolje ciljaju na specifične potrebe ovih marginalizovanih grupa, uvažavajući višestruke slojeve nepovoljnosti sa kojima se mogu suočiti. Potenciranje intersekcionalnog pogleda nam omogućava da prepoznamo i uzmemo u obzir različite aspekte identiteta pojedinca koji oblikuju njihova iskustva i pristup zdravstvenoj zaštiti.

U razgovoru sa Florom Maculom, bivšom službenicom UN Women Kosovo, ona je naglasila da su žene najčešće dvostruko i trostruko opterećene. Romkinje trpe dvostruko diskriminaciju, kaže ona, kako u većinskim zajednicama, tako i u svojoj kao žene. Njihov pristup obrazovanju je ograničen, nemaju sredstva za pristup prevozu potrebnom za odlazak na razna mesta i glavna su meta ranih brakova. Što se tiče godina, s druge strane, mlade žene su dvostruko opterećene na drugačiji način, Macula potencira: ako ste mladi, od vas će se tražiti da dajete izjave o svojoj posvećenosti karijeri, jer se automatski pretpostavlja da ćete u potpunosti morati da snosite teret nege i rada sami. Macula sugerše da su svi oblici diskriminacije međusobno povezani. Ona dodaje, „uzimajući u obzir CEDAW moramo ponovo naglasiti da se stereotipi pretvaraju u predrasude, a predrasude u diskriminaciju, što dovodi do kršenja ljudskih prava. To je lanac – zato je intersekcionalan: jedan oblik diskriminacije uključuje i drugi oblik diskriminacije“.

Štaviše, imperativ uključivanja razmatranja rodni pitanja u političke mehanizme se ne može preceniti. Ključno je da se u izradi politika uzmu u obzir izraziti izazovi sa kojima se susreću žene, posebno one u ruralnim područjima i određenim etničkim grupama. Integrisanjem rodni perspektiva u proces donošenja odluka možemo razviti pravednije i inkluzivnije politike koje podstiču bolji pristup zdravstvenoj zaštiti za sve, bez obzira na njihovo poreklo ili identitet. Stoga nam primena intersekcionalnosti pruža snažan pogled kroz koji možemo sveobuhvatnije analizirati ciljane grupe, identifikovati bezbroj faktora koji pogoršavaju njihove nejednakosti, pa čak i prepoznati grupe koje su opterećene višestrukim intersekcionalnim nedostacima. Ova nijansirana perspektiva na kraju omogućava razvoj bolje usklađenih politika i mehanizama koji su bolje opremljeni da se bave složenim realnostima marginalizovanih populacija i promovišu veću društvenu jednakost.

Zaključak

Na početku ovog ispitivanja rodne dinamike na Kosovu smo razmatrali istorijske promene, ekonomske strukture, međunarodnu pomoć i globalizaciju. Patrijarhat, koji je duboko ukorenjen i istorijski raznolik, se pokazuje kao odgovor na ekonomske potrebe, a ne kao inherentni aspekt društvenog napretka. Međusobna povezanost ekonomskih struktura, političke dinamike i rodni uloga utiče na individualne izbore, usklađujući preferencije sa društvenim normama.

Međunarodna pomoć, koja je dala značajan doprinos posleratnom oporavku Kosova, odigrala je ključnu ulogu u unapređenju rodne ravnopravnosti kroz zakonske i političke promene. Istovremeno, globalizacija je predstavila kako mogućnosti tako i izazove, pozitivno utičući na ekonomsko osnaživanje žena, uvodeći pitanja eksploatacije i nasilja, posebno u kontekstu migracija. Kombinovani uticaji međunarodne pomoći i globalizacije naglašavaju imperativ za sveobuhvatne politike koje uključuju rodne aspekte za rešavanje persistentnih nejednakosti na Kosovu. Ispitivanje tržišta rada i rodni dispariteta otkriva velike jazove pod uticajem društvenih očekivanja i diskriminatorne prakse. Ranjivo zapošljavanje, rodna razlika u platama, profesionalna segregacija i neformalnost na tržištu rada naglašavaju potrebu za rodno osetljivom politikom. Ovo uključuje bavljenje diskriminatornim praksama, posebno u propisima o porodijskom i roditeljskom odsustvu koji jačaju tradicionalne rodne uloge.

Rodne dimenzije političkog i ekonomskog učesća pokazuju disparitete u preduzetništvu, pristupu kreditima i imovinskim pravima. Žene na Kosovu se suočavaju sa različitim izazovima, poput ograničenih finansijskih sredstava, poteškoća u pristupu finansiranju i kulturnih barijera, ometajući njihov ulazak u preduzetnički domen. Alarmantni dispariteti u vlasništvu nad zemljištem i imovinskim pravima naglašavaju neophodnost ciljanih intervencija. Teret dvostruke smene i neplaćeni rad naglašava ekonomski uticaj na žene, što zahteva ponovnu procenu i vrednovanje neplaćenog rada nege.

Dok se priznaju pozitivne prekretnice u ublažavanju deficita u učešću žena u miru, bezbednosti i politici, persistentni izazovi ukorenjeni u mizoginim stavovima zahtevaju holistički pristup. Vlada, civilno društvo, mediji i društveni krugovi moraju doprineti uklanjanju barijera i promovisanju rodne pravde.

Rodno specifična dinamika moći, društvena stratifikacija i dispariteti u raspodeli resursa doprinose koncentraciji žena u profesijama negovatelja. Obrazovanje, pristup zdravstvenoj zaštiti, reproduktivna prava i rodno zasnovano nasilje i dalje predstavljaju izazove, naglašavajući potrebu za politikama van konvencionalnih okvira koje obuhvataju sveobuhvatno razumevanje rodne ravnopravnosti.

Za buduće analize se predlaže teorijski okvir interseksionalnosti, prepoznajući značaj razmatranja kako se rod ukršta sa drugim društvenim dimenzijama. Prilagođene politike se zalažu za adresiranje različitih iskustava marginalizovanih grupa, obezbeđujući inkluzivnost i istinsku rodnu ravnopravnost na Kosovu.

U zaključku, višestruka priroda rodne dinamike na Kosovu zahteva kontinuirano istraživanje i holistički pristup u izradi politika za podsticanje održivog i pravičnog razvoja. Izazovi i mogućnosti sa kojima se suočavaju žene naglašavaju značaj rešavanja strukturalnih nejednakosti i promovisanja transformativnih promena. Kako Kosovo napreduje, prepoznavanje i adresiranje kompleksnih faktora kroz sveobuhvatne politike je od suštinskog značaja za negovanje istinske rodne ravnopravnosti i obezbeđivanje inkluzivnosti u skladu sa raznolikom realnošću stanovništva.

Reference

- A Gender Fiscal Budget Analysis: The Government of Kosovo's Response to the COVID-19 Pandemic from a Gender Perspective "The Pandemic Knows No Gender"? (n.d.). https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2020/12/K-WN-The-pandemic-knows-no-gender_-ENG-1.pdf
- A Men's Perspective on Gender Equality in Kosovo: Main Findings from the International Men and Gender Equality Survey (IMAGES). (2019, April 16). UNFPA MENENGAGE. <https://menengage.unfpa.org/en/resources/mens-perspective-gender-equality-kosovo-main-findings-international-men-and-gender>
- An Analysis of Attitudes, Incidence, and Institutional Responses to Domestic Violence in Kosovo No More Excuses. (n.d.). Retrieved December 16, 2023, from <https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2018/10/20151124105025622.pdf>
- ARBK. (n.d.). [Arbk.rks-Gov.net](https://arbk.rks-gov.net/). <https://arbk.rks-gov.net/>
- Ballina - Administrata Tatimore e Kosovës. (2023). Administrata Tatimore E Kosovës. <https://www.atk-ks.org/>
- Banjska, I., Rrahmani, G., & Farnsworth, N. (n.d.). Striking a Balance Policy Options for Amending Kosovo's Law on Labour to Benefit Women, Men, Employers and the State. Retrieved December 16, 2023, from <https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2018/10/20160504154201373.pdf>
- Behrami, M., Carpintero Molina, J., & Farnsworth, N. (2021). Një ulëse në tryezë Kontributi grave në proceset e ndërtimit të paqes në Kosovë dhe pritjet e tyre nga këto procese. Kosovo Women's Network. <https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2021/04/KWN-A-Seat-at-the-Table-ALB.pdf>
- Berisha, A. (2021, October 19). Women and politics in Kosovo: were the local elections a missed opportunity? OBC Transeuropa. <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Kosovo/Women-and-politics-in-Kosovo-were-the-local-elections-a-missed-opportunity-213407>
- Bhatia, R. (n.d.). Learning to Work with Both Hands: A Close Examination of Women's Political and Economic Participation in Post-Conflict Kosovo. www.academia.edu. Retrieved December 16, 2023, from https://www.academia.edu/21053503/Learning_to_Work_with_Both_Hands_A_Close_Examination_of_Women_s_Political_and_Economic_Participation_in_Post_Conflict_Kosovo
- Blau, F.D. and Kahn, L.M. (2017). The Gender Wage Gap: Extent, Trends, and Explanations. *Journal of Economic Literature*, [online] 55(3), pp.789–865. Available at: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdf-plus/10.1257/jel.20160995>
- Carr, M., & Chen, M. A. (2004). Globalization, social exclusion and work: with special reference to informal employment and gender. ILO Working Papers. <https://ideas.repec.org/p/ilo/ilowps/993698513402676.html>
- Cojocar, A., (2017). World Bank, Jobs Diagnostic Kosovo*, available at: http://documents.worldbank.org/curated/en/814361497466817941/pdf/ACS21442-WP-PUBLIC-ADDSERIES-Kosovo*JDWEB.pdf
- Crenshaw, K. W. (2017). *On intersectionality: Essential writings*. The New Press.
- Demukaj, V., Maloku, E., Beqa, A. (2019). Gender Stereotypes and Educational Choices in Kosovo*. 10.13140/RG.2.2.22691.81449
- Digital Capacities in Manufacturing Sector In Kosovo. (2022). https://www.riinvestinstitute.org/uploads/files/2022/October/19/Digital_capacities_in_munufacturing_sector_in_Kosovo_Riinvest1666185819.pdf
- Dobranja, D., Mehmeti, I., Hashani, A., Beqiri, G., (2018). Facilitating Empowerment, available at: https://www.riinvestinstitute.org/uploads/files/2019/February/20/Womens_economic_empowerment_ENG1550674295.pdf
- Dobranja, Dita (2017). Global care chains, refugee crisis, and deskilling of workers. *Exploring Economics*.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.
- European Commission (2021). Communication from the Commission to the Council and the European Parliament — Programme of action for the mainstreaming of gender equality in Community development co-operation.COM.
- Friedrich-Ebert Stiftung (2017). *Gender Matters - Geschlechtergerechtigkeit zählt*.
- Friedrich-Ebert Stiftung (2021/2022). *Women's Study in the Republic of Kosovo. (1st Edition)*.
- Interview with Besa Luzha, Gender Justice Activist, October 11, 2023
- Interview with Flora Macula, Gender Justice Activist, Former Officer in Charge at UN Women Kosovo, October 9, 2023
- Interview with Vlora Tuzi-Nushi, Head of UN Women Kosovo, November 13, 2023
- Iversen, T., Rosenbluth, F. M., & Rosenbluth, F. (2010). *Women, work, and politics: The political economy of gender inequality*. Yale University Press.

Jahjaga, A. (2019). Written Testimony of Atifete Jahjaga, Former President of the Republic of Kosovo submitted before the U.S. House of Representatives Committee on Foreign Affairs on "Kosovo's Wartime Victims: The Quest for Justice." United States Congress. <https://www.congress.gov/116/meeting/house/109398/witnesses/HHRG-116-FA00-Wstate-JahjagaH-20190430.pdf>

KOSOVO GOVERNMENT PRIORITIES (2015-2018).

Kosovo Women's Network (2016). Access to Healthcare in Kosovo. UNFPA.

Kosovo Women's Network (2022). Fakte dhe Fabula për Rezolutën 1325. Përmbledhje rrëfimesh lidhur me nivelin e zbatimit të Rezolutës 1325 të Këshillit të Sigurimit të Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Gratë, Paqen dhe Sigurinë në Kosovë.

Krasniqi, V. (2007). Imagery, Gender and Power: The Politics of Representation in Post-War Kosova. *Feminist Review*, 86, 1–23. <http://www.jstor.org/stable/30140848>
Kuvendi i Kosoves, (2023, October 12). LIGJI NR. 08/L-185 PËR

PARANDALIMIN DHE MBROJTJEN NGA DHUNA NË FAMILJE DHUNA NDAJ GRAVE DHE DHUNA NË BAZA GJINORE. Gzk.rks-Gov.net. <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=83131>

Kuvendi i Kosoves, Komisioni për Çështjet e Sigurisë dhe Mbrojtjes, <https://www.kuvendikosoves.org/shq/komisionet/komisioni/?committee=55>

Lux Dev (n.d.). Gender Equality in Kosovo.

Mays, G. P., Hesketh, H. A., Ammerman, A. S., Stockmyer, C. K., Johnson, T. L., & Bayne-Smith, M. (2004). Integrating preventive health services within community health centers: lessons from WISEWOMAN. *Journal of Women's Health*, 13(5), 607-615.

Office of the prime minister (2020). OFFICIAL DEVELOPMENT AID FOR GENDER EQUALITY - THE STATE OF ALIGNMENT WITH KOSOVO GOVERNMENT PRIORITIES.

United States Institute of Peace. (2018, February 23). What is UNSCR 1325? United States Institute of Peace. https://www.usip.org/gender_peacebuilding/about_UNSCR_1325

**Rodna analiza:
Višestruki pregled
rodne pravde
na Kosovu**

Rodna analiza: Višestruki pregled rodne pravde na Kosovu

Uporni rodni dispariteti u preduzetništvu ostaju, pri čemu se žene na Kosovu suočavaju sa preprekama u pokretanju i rastu preduzeća, uključujući ograničena finansijska sredstva i kulturne barijere. Štaviše, nejednaka distribucija neplaćenog rada nege, zajedno sa nejednakostima u vlasništvu nad zemljom, dodatno naglašava složene izazove sa kojima se žene snalaze u ekonomskoj sferi. Napori za rešavanje ovih pitanja zahtevaju sveobuhvatne strategije koje obuhvataju finansijsku podršku, kulturne promene i zakonodavna poboljšanja kako bi se podstakao inkluzivniji i pravedniji ekonomski pejzaž za žene na Kosovu.

U rodnom pejzažu posleratnog Kosova, značaj međunarodne pomoći i globalizacije ostaju ključni. Uprkos prepoznavanju pozitivnog napretka u rodnoj ravnopravnosti, uporni izazovi kao što su tradicionalne rodne uloge, niska zaposlenost žena i ograničeno vlasništvo nad imovinom i dalje ometaju napredak. Međunarodna pomoć igra ključnu ulogu u oblikovanju zakonskih reformi i osnaživanju žena kroz različite inicijative. Dok globalizacija pruža ekonomske mogućnosti, ona takođe uvodi složenost, potencijalno dovodeći do eksploatacije i predstavlja izazove za žene na nižim socio-ekonomskim pozicijama.